

HALINA KARAS

Uniwersytet Warszawski

**SPECYFIKA GWAR POLSKICH NA KOWIEŃSZCZYŹNIE
NA TLE INNYCH ODMIAN POLSZCZYZNY NA LITWIE**

Artykuł przedstawia cechy gwar polskich na Kowieńszczyźnie zarówno w ich wariacie drobnoszlacheckim, jak i ludowym – w wielonarodowym i wielojęzycznym regionie, w przeszłości stanowiącym zwartą enklawę polskojęzyczną. Są to zarówno zjawiska językowe wspólne z innymi odmianami polszczyzny na Litwie, jak i cechy wyróżniające te gwary spośród pozostałych wariantów polszczyzny północnokresowej. Poniżej zostaną omówione najpierw zjawiska decydujące o pewnej specyfice polskich gwar kowieńskich, a następnie wszystkie ważniejsze zjawiska charakteryzujące tę odmianę języka polskiego, występujące również na wielu innych obszarach dawnych Kresów północno-wschodnich. Materiał został zebrany w trakcie eksploracji terenowych prowadzonych w latach 1997–2003.

Słowa kluczowe: dialektologia, socjolingwistyka, polszczyzna kowieńska, gwary polskie, wielojęzyczność, kontakty językowe

1. Przedmiot i cel artykułu

Niniejszy artykuł jest kontynuacją mojego opracowania *Język polski na Kowieńszczyźnie – sytuacja, stan na początku XXI wieku, zmiany*, zamieszczonego na portalu *Gwary polskie na Litwie*. Celem obecnej rozprawy jest przedstawienie polszczyzny kowieńskiej jako odmiany języka polskiego na Litwie, omówienie cech językowych ją konstytuujących. Gwary polskie na Kowieńszczyźnie to bowiem lokalny wariant polszczyzny północnokresowej wykazujący szereg cech wspólnych z pozostałymi odmianami języka polskiego na dawnych Kresach północnych (obecnie na Litwie, w południowej Łotwie i na Białorusi), zwłaszcza z odmianą wileńską i jeziorosko-ignalińską.

W wymienionym wyżej artykule omówiono przede wszystkim – zgodnie z tytułem i celem opisu – sytuację socjolingwistyczną, zmiany, jakie zaszły w ciągu XX wieku, oraz stan na początku XXI wieku. Uwagę skupiono na dziejach społeczności polskojęzycznej, jej liczebności, relacji między językiem a tożsamością narodową, zasięgu terytorialnym polszczyzny, zakresie jej stosowania i funkcjach.

Przedmiot niniejszego artykułu stanowią natomiast kwestie ściśle językowe – cechy polskich gwar kowieńskich dwojakiego rodzaju; tj. te, które są wspólne z innymi odmianami polszczyzny na Litwie i szerzej na dawnych Kresach północno-wschodnich, oraz te, które w pewien sposób je wyróżniają spośród pozostałych wariantów polszczyzny północnokresowej.

Na początku niniejszego opracowania powtórzyć należy, iż omawiane niżej cechy językowe mają różnoraki charakter. Po pierwsze, są to cechy ogólne występujące na całych dawnych Kresach północno-wschodnich, tj. różne zjawiska wynikające z substratu rusko-litewskiego i wielowiekowego oddziaływania języka białoruskiego i litewskiego. Po drugie, są to formy przestarzałe zachowujące się w tej peryferyjnej odmianie polszczyzny ze względu oddalenie od centrum i przede wszystkim na odcięcie od żywego języka mówionego w kraju nie tylko w okresie powojennym, jak i na Wileńszczyźnie, ale już wcześniej. Po trzecie, są to nowsze interferencje rosyjskie, w dużym stopniu tzw. sowietyzmy, oraz nowsze interferencje litewskie (nowe lituanizmy), będące rezultatem czynnego bilingwizmu polsko-litewskiego. Po czwarte, są to również innowacje jako wynik samodzielnego rozwoju tej odmiany polszczyzny. I po piąte, są to zjawiska wspólne z różnymi gwarami, zwłaszcza wschodnimi (podlasko-suwalskimi) w Polsce etnicznej.

Ze względu na omówienie dużej liczby cech i wiele przykładów zrezygnowano z dokładnej lokalizacji cytowanych form, dając jedynie ich ogólne umiejscowienie – skrót miejscowości, w których je odnotowano bez wskazywania poszczególnych informatorów.

2. Specyfika kowieńskiej odmiany języka polskiego

O pewnej specyfice odmiany kowieńskiej języka polskiego decydują nie tyle odrębne jakościowo zjawiska, gdyż polszczyzna na Litwie jest dość jednolita, co inna frekwencja i odmienna konfiguracja faktów językowych (por. Karaś 2001, 2002). Chodzi zatem o występowanie lub brak pewnych zjawisk językowych wspólnych z pozostałymi obszarami polszczyzny północnokresowej, szczególnie z obszarem wileńskim i jeziorosko-ignalińskim, większy zakres interferencji języka litewskiego i nieznane (lub tylko częstsze niż na pozostałych terenach gwarowych Litwy) archaizmy. Wśród nich są zarówno rodzime środki językowe, jak i obcego pochodzenia, m.in. liczna jest grupa starych latynizmów i rutenizmów. Dodać tu należy, że większa frekwencja niektórych zjawisk charakteryzujących też inne areale polskojęzyczne na Litwie często jest rezultatem silniejszej interferencji języka litewskiego uwarunkowanej aktywnym bilingwizmem. Podkreślić tu należy także, że dla dużej części badanych językiem częściej używanym jest język sekundarny – język litewski, a nie polszczyzna stanowiąca ich język prymarny, odziedziczony, tj. przekazany w domu, w rodzinie bez udziału innego języka. Niemało jest również cech językowych wspólnych z dialektami Polski etnicznej, najczęściej z gwarami podlasko-mazowieckimi czy – szerzej – z północnopolskimi, co świadczyłoby o wpływie tych dialektów m.in. poprzez osadnictwo drobnej szlachty z Podlasia i Mazowsza na tych terenach.

2.1. Frekwencja niektórych zjawisk

Charakterystyczną dla badanego obszaru cechą jest bardzo rozpowszechniona realizacja samogłoski nieakcentowanej *e* jako *a* (również $\epsilon > e > a$). Przyczyną tego mogą być różne procesy fonetyczne – akanie-jakanie, szeroka wymowa *e*, prowadzące do neutralizacji $[e] : [a] > [a]$. Zjawisko to – w mniejszym zakresie – występuje na pozostałych obszarach północnokresowych (zwłaszcza w pewnych kategoriach morfologicznych) i na ogół jest wynikiem tzw. akania – jakania. Tu natomiast na powszechność tego zjawiska może wpływać też szeroka obniżona wymowa samogłoski *e*, która często się utożsamia z *a*. Warto podkreślić, że na ogół – poza kategoriami zmorfologizowanymi i pożyczkami wschodniosłowiańskimi – nie towarzyszy temu przejście nieakcentowanego $o > a$, tj. właściwe akanie, lecz redukcja $o > u$.

To właśnie silne ukanie jest drugą wyrazistą cechą różnicującą gwary Kowieńszczyzny i obszaru wileńskiego i jeziorosko-ignalińskiego. Zjawisko to występuje na całym badanym obszarze w różnym nasileniu we wszystkich idiolektach¹, zarówno w pozycji przedakcentowej, zwłaszcza w nagłosie (syllabie początkowej) oraz w przyimkach *po*, *pod*, *do*, *od*, *o*, partykułach *bo*, *no*, np. *pupadněš*; *duprovažone*, *pu pôlsku*; *ubejžy s'a*; *užeñil'i s'a*; *pu vojne*, *zaxurovafšy*; *zustašy s'a*; *utkopal'i*; *guspodažem*; *zrub'il'i*; *kub'eta*; *nabuženstva*; *ruzmao'al'im*; *du jix*; *kul'ega*; *xuvałem s'a*; *kubyłka*; *udešed du d"omu*, jak i w pozycji poakcentowej, tj. w wygłosie, np. *fšystkó jednu*; *prostu*, *tyku*, *dužu*, *nikogu*, *du něgu*, *p'ešũ*; *fšystkũ*, *du młudegu*. Redukcji ulega też zdenazalizowane *o*, np. *s'p'evaju*; *penzu*, *jidu*. Stopień redukcji *o* może się wahać od nieznacznego ścieśnienia $o > \ddot{o}$ poprzez wymowę bliższą *u* ($o > \ddot{u}$) do całkowitego utożsamienia się z *u*. Ukanie charakteryzuje też gwary litewskie tego terenu. Niewykluczone zatem, że w polszczyźnie kowieńskiej interferencja tych gwar podtrzymuje tę cechę, którą na ogół wiąże się z substratem ruskim.

Nie odbiega natomiast w sposób znaczący frekwencja takich zjawisk, jak mieszanie *i*, *y*, *l*, *ł*, czy wymowa „pośrednia” typu *y'*, *i'*, (choć przykładów jest nieco więcej niż na Wileńszczyźnie) powszechnie uznawanych za charakterystyczne dla polszczyzny na substracie litewskim, od ich częstotliwości w pozostałych gwarach północnokresowych, czego można by się spodziewać ze względu na czynny bilingwizm polsko-litewski na badanym obszarze językowym.

Polshczyznę kowieńską cechuje też większy zakres palatalizacji i depalatalizacji spółgłosek, niekiedy w pozycjach nieznanymi innym gwarom polskim na Litwie.

¹ Ukanie w dużym zakresie odnotowali też w polszczyźnie szlachty z okolic pod Onikszdami, tj. z terenu Litwy rdzennej Adomavičiūtė-Čekmonienė, Čekmonas 1999: 41-42.

Przykładowo można tu wymienić depalatalizację *ń* w wygłosie, np. *duży kam'en, tak'i najz'ony kam'en okrongły* Kom. Zjawisko to notowano w przeszłości stosunkowo rzadko, głównie w tekstach z terenu dawnej guberni kowieńskiej². Było ono prawdopodobnie w epokach poprzednich bardziej rozpowszechnione niż obecnie, gdzie zaobserwować można tylko ślady tego procesu, i to ograniczone terytorialnie do obszaru kowieńskiego.

Powszechnie w gwarach kowieńskich zachodzi redukcja geminat (w wyniku interferencji języka litewskiego, w którym geminaty nie występują)³, zwłaszcza *nn, dd, šš, kk*, por. *drogocenyx, z'ac'ina* 'dziecinne'; *uk'ańicy* 'okiennice', *pana* 'panna'; *f k'ońicy; s pšenej; otont.*; "odałam; bl'iša; dłuša; vyšego, nišego, jako'ek. Nie odnotowano natomiast typowego dla polszczyzny wileńskiej podwajania spółgłosek, tj. form typu *drzewnianny, szklanny*.

Z zakresu fleksji imiennej do zjawisk uwarunkowanych frekwencyjnie należy częstsza odmiana archaiczna (czy raczej pseudoarchaiczna) nazwy *Polska* typu *do Polščy, f Polščy / f Pólšče*; rzadka na Wileńszczyźnie, częściej ją się spotyka na obszarzejeziorosko-ignalińskim. Można też zauważyć częstsze ograniczanie odmienności rzeczowników przez pozostawianie ich w formie równej mianownikowi, np. *do u'osna; z Varšava; do Pólška*.

Więcej różnic widać w zakresie fleksji werbalnej. większą frekwencję mają takie zjawiska jak, neutralizacja kategorii rodzaju 1 i 2 os. lp. czasu przeszłego przejawiająca się w mieszanii form męskich i żeńskich, przy czym częstsze są formy na *-am, -as'*, np. *tam, gż'e żyłam; stol'ażem byłam, po l'itefsku nń u'ez'alam* (męczyzna); rzadziej – formy męskie zamiast żeńskich, np. *ks'onżek mam pólsk'ix i żurnały czytałem jak byl'i te''Życ'e i kub'eta'', tam „Pšekruj”, nu vuyučylem s'a sama pšes s'eb'e čytać*, (kobieta). Większą frekwencję mają też wahania w użyciu zaimka zwrotnego *się*, tj. jego brak, np. *pośliznąć, modlić* lub zbędne wprowadzanie, np. po czasownikach *graniczyć, kupić, uwierzyć, wołać*. Zjawisko to dotyczy wielu czasowników, po których takich zakłóceń na Wileńszczyźnie nie odnotowano, i jest wywołane przede wszystkim interferencją języka litewskiego.

Charakterystyczne są także różnice w budowie czasu przeszłego między gwarami polskimi na Wileńszczyźnie i na Kowieńszczyźnie. Tam dominuje analityczny czas przeszły z zaimkiem osobowym jako wykładnikiem kategorii osoby, natomiast na Litwie Kowieńskiej takich form się nie spotyka. Powszechnie występują tu formy syntetyczne, które prawdopodobnie w przeszłości częstsze były też na Wileńszczyźnie, gdyż wspomina o nich

² Została ona dobrze poświadczona w słowniku Szymona Dowkonta – Sawaniewska-Mochowa 1995: 199 oraz w anonimowej gramatyce języka litewskiego z I ćwierci XIX w. – zob. Karaś 2000: 13-14..

³ Jest to zjawisko ogólnokresowe, mające wiele poświadczeń zarówno historycznych (por. Kurzowa 1993: 109-110, Turska 126-127), jak i współczesnych.

Turska. Obecnie są one też właściwe gwarom polskim na obszarze smołwieńskim. Bardzo wyrazista jest zwłaszcza różnica w 1 os. lmn., gdzie występuje archaiczna (dziś dialektalna, właściwa też wielu polskim gwarom rdzennym) końcówka *-m*. Na Kowieńszczyźnie panuje ona prawie bezwyjątkowo, np. *był'im, żył'im, postażeł'im, šedł'im, vrużył'im, s'v'ontkovał'im, vyros'ł'im; zešł'im, p'ekł'im, nos'il'im; p'ekł'im, čšymał'im, l'ajkał'im s'e, kos'il'im, ucył'im s'e; fstał'im*.

Spośród zjawisk składniowych większą frekwencję niż na Wileńszczyźnie i na obszarze jeziorosko-ignalińskim (Karaś 2004) ma w gwarach kowieńskich konstrukcja gwarowa, wyrażona rzeczownikiem w Dlmn. i 3 os. lp. czasownika *być*, np. *tam kšesłuf jest; było tyx gospodaży v'elk'ix; fc'onš jest rozmajityx robotuf; tutaj teras najaxało s'a fšystk'ix rozmajityx /L'itv'inuf tutaj jest; pūlovńicy byl'i / tak nazyval'i / było tak'ix*. Konstrukcje te mają znaczenie partytywności. Warto też wskazać na jeszcze szerszy niż na innych polskich obszarach gwarowych Litwy zakres użycia imiesłowów przysłówkowych uprzednich i szyk prepozycyjny przydawki dopełniaczowej (wzorowany na jej szyku w języku litewskim), np. *dva razy słyšałam kukafk'i kukańa; podłuk tyx praz'atkuuf dokumentuf vyjexał do Pólščy*.

2.2. Lituanizmy

Elementy litewskie w języku badanych osób są najczęściej przejawem interferencji na skutek czynnego bilingwizmu polsko-litewskiego. Jednakże można zaobserwować tu i stare lituanizmy, które były kiedyś typowe również dla gwar Wileńszczyzny, ale współcześnie tam nie występują, na Litwie Kowieńskiej podtrzymywane są natomiast interferencją języka litewskiego. Również omówione wyżej różnice we frekwencji poszczególnych zjawisk często są uwarunkowane silniejszym niż na innych terenach Litwy oddziaływaniem języka litewskiego. Tu zostaną przedstawione tylko te cechy interferencyjne, które w zasadzie nie występują w polszczyźnie wileńskiej i jeziorosko-ignalińskiej, albo są w niej rzadkie.

2.2.1. Lituanizmy fonetyczne

Do lituanizmów fonetycznych w polszczyźnie kowieńskiej należy zaliczyć:

a) Występowanie niższego wariantu fonemu /e/, w transkrypcji [e] (sprowadzonego na Wileńszczyźnie). Wymowa *e* jest obniżona, bliska *a*, ale bardziej otwarta, taka jak w języku litewskim. Występuje ona głównie po spółgłoskach miękkich lub historycznie miękkich, np. *drog' [e], im' [e]ńiny; um' [e]; c' [e]pl'ica; m' [e]jsc'owy; v'enc [e]; Bož [e]; m' [e]s'oncu; rzadziej po spółgłoskach twardych. np. ktur [e]; vyp [e]nž'il'i, v [e]sel'a; ter [e]s.*

b) Tendencję do unikania obcych językowi litewskiemu grup spółgłoskowych nie zasymilowanych pod względem miękkości – twardości poprzez ich rozbijanie, wstawianie samogłosek *e, i, y*, por. *im l'ežej; l'ižej* 'lżej', *m'inišk'i, čytrnas'c'e; majstyry, myšo* 'msza'; *g'žmot, s'il'ež'uf, k'l'aštor, mag'naty*.

c) Wymianę *x* na *k* (oprócz przejścia $x > k$ w wyrazach *Chrystus, chrzest* i pokrewnych mających szerszy zasięg dialektalny), sporadyczna na Wileńszczyźnie, tu częstsza, np. *mark'ue, koc'. do Čekoslovak'i; f šaktax* 'kopalniach', ros. *šachta*; *ne ko'eganujo, katy*.

2.2.2. Lituanizmy gramatyczne

Wymienić można zmiany rodzaju rzeczowników wywołane interferencją języka litewskiego uwarunkowaną czynnym bilingwizmem polsko-litewskim, typowe głównie dla Kowieńszczyzny, niepoświadczone lub słabo poświadczone na innych północnokresowych obszarach gwarowych, np. *cięż* m., *młodzież* m., *nieszczęść* ż., *pościel* m., oraz pewne zakłócenia w kategorii liczby, np. singularia tantum typu *słoma, len, śrut, wełna* (w zn. 'surowiec') traktowane są jako rzeczowniki odmienne w lmn. pod wpływem litewskich odpowiedników leksykalnych, które mają status pluraliów tantum.

W zakresie składni przejawem oddziaływania języka litewskiego są:

a) Wahania (niezbyt liczne) w stosowaniu form męskich i żeńskich w związku głównym, tj. gdy podmiot i orzeczenie różnią się pod względem rodzaju, np. *začela s'e f pl'eban'ji n'espokuj strašny; tak na pasovala ten l'itefsk'i jenzyk* oraz częste mieszanie form męskich i żeńskich w 1 os. czasu przeszłego (*zrobiłam, mieszałem* – kobiety i mężczyźni).

b) Łączliwość orzeczenia wyrażonego 3 os. lmn. czasu przeszłego z podmiotem występującym w Dlmn., np. *O tutaj Majeruv žyl'i, spšedal'i; s'pavakuf pšyxuz'il'i* Święt. Konstrukcje takie nie mają poświadczenia w literaturze przedmiotu, a ich źródłem jest język litewski.

c) Kalki struktur litewskich nierejestrowane dotąd na Wileńszczyźnie, np. narzędnik w funkcji okolicznika czasu typu *naž'el'ami, srodam'i, p'ontkam'i/ sybotam'i* wyrażenia typu *górą (więcej) x lat* 'więcej niż x lat; x lat z górą'; *być ilu lat* zamiast *mieć ileś lat*, np. *juž bylam šesnastu l'at*, zmiany rekcji niektórych czasowników i przymiotników, np. *ubierac', ubrac' się czym, niższy, starszy, młodszy za kogo* (Konstrukcjom typu *starszy za kogo* na Wileńszczyźnie odpowiadają kalki połączeń rosyjskich typu *starszy, młodszy na kogo*).

d) Tzw. miejscownik bezprzyimkowy na oznaczenie czasu lub miejsca, np. *pšešłym roku; z'es tys'onc z'ev'enset čšyž'estym šustym roku; tu pšež'e taka žčka.; m'el'arac'ji pracował.*

e) Powszechne występowanie konstrukcji z przyimkiem z zamiast ogólnopolskiego narzędnika, np. *pšyv'ez'l'i jo s koim'i/ s trunu; pańi z l'evo renko z m'isy na vez'm'i; pũl'evajo z vodũ abo z z'ikałonem; kũs'il'i s kusam'i.* Takie konstrukcje piętnował Karłowicz w swoim poradniku kierowanym do „litwinów i peterburszczan” (s. 64) w II poł. XIX w., uznając je za charakterystyczne szczególnie dla Żmudzi.

2.2.3. Lituanizmy słowotwórcze i słownikowe

Nowsze zapożyczenia formalnosemantyczne z języka litewskiego to najczęściej pożyczki okazjonalne, doraźne, pojawiające się w poszczególnych idiolektach. Mają one często charakter cytatowy i w niewielkim stopniu uległy adaptacji fonetyczno-gramatycznej. Warto zauważyć, że zapożyczenia te pojawiają się głównie w języku tych informatorów, dla których obecnie częściej czy prawie zawsze językiem codziennych kontaktów jest język litewski.

Wśród zapożyczeń formalnosemantycznych, zarówno tych utrwalonych w systemie, jak i pożyczek okazjonalnych, doraźnych, będących efektem interferencji na poziomie leksykalnym, można wymienić – przykładowo – następujące wyrazy:

anuk ‘wnuk’: *dva anuk'i/ "ona synuf doux m'ala Ong.; potam pš'yšat jedan anuk/ drug'i anuk/ čšec'i Ong.;* por. lit. anukas ‘ts’.

arkowiskop ‘arcybiskup’: *do arkov'iskupa Stanĵ'ejiča Wędz.;* por. lit. arkivyskupas.

bajory ‘szlachta’: *mamus'a moja z domu Maješčanĵka była// jej ųojcov'e to byl'i bajory Žej.;* por. lit. bajorai.

bobutie ‘babcia’: *um'alam pac'ork'i/ bo babul'a/ naša bobutie/ naša babuina była juš/ tutej vojna jak šedla Žej.;* por. lit. bobutė.

but ‘mieszkanie’: *potam dal'i jemu juž but/ kvatera tam i fšyskõ Ong.;* *nu to "ońi vz'el'i ten but i kup'il'i/ potam troxa podramontoval'i Ong.;* por. lit. butas.

buwać ‘być, bywać’: *buvalo w ogrodax taka Święt.;* *nu i buvalo jak k'edy znajdujo boc'an'učak vyžucony// a drug'a muv'o/ že jix tak/ on'i mušo Święt.;* *buvalu drug'a baby s'ezũ/ muv'õ/ co tob'a jest k'edy ty tak l'ec'iš Ong.;* lit. buti.

dovany ‘prezenty’: *nu to kuc'a pũd'jem'i / potam juš tam te dovany jak tyx mńejšyx vnukuv byva/ z'el'on s'e ońi tam Piadz.;* lit. dovana.

draug: *nas vab'il'i/ moja draug'i fšystko// Święt.;* lit. draugas.

jo (partykuła twierdząca), np. *Jo, žonka po pòlsku rozmav'a i on.* Lipl.; *nu my ná | tak rozmav'am'i jak z Varšavy// jo jo/ al' juš my ná | tak rôzrav'am'i Žej.*; *gur'o šaz'z'es'ont l'at jak tuta žyjemy/ jo// Szaty.*

kambaruk ‘pokoik’: *“o tak'i o kambar | uk tyku był/ o tak'i jak te džyv'i/ čtery z'ec'i i ja p'onta i pũ dva i po čšy spal'im Ong.; na d'v'e strony budynak/ puł budyŋku “ona jedna s'p'i f tak'im kambaruku mał'ut'k'im a rešta fšystak pružny// Ong.; lit. kambariukas.*

krejci ‘posag’: *Nu to pšut to m'el'i barzo juš krejc'i v'el'k'e// o to mamy posak/ mamy kufar/ Piadz.; lit. kraitis.*

krent ‘brzeg’: *curka sama najstarša/ o tu žyji n'dal'eko koñac v'osk'i nat krentem pšy voz'α Ong.; a tam Šušva/ juž granica była/ k'edy juž zapłyva voda/ juš my ná možym/ tyko u/ u// jed'ni na jednym kreñc'e/ drug'i na drug'im kreñc'α Ong.; lit. krantas ‘ts.’.*

kumieć: *jak te jix robotńicy, kum'ec'e byl'i, b'imbal'i nazyval'i s'a, po dvorax davñej, značy te robotńicy Użp.; lit. kumètys.*

pusia ‘pól’: *a “ona za moja p'inenzy/ ješče dva i pus'a dũložyla tys'ency i kup'ila jemu mašyna i fšys'k'im muv'ila/ že baba <kupiła> Ong.; lit. pùsè.*

pusmergie ‘podłotek, nastolatka’: *služyłam tak ūo za dv'es'c'a l'ituf/ za pułtora setn'i r'ok cały/ vysłużyš// jag v'ejkša juž zastałam s'e/ juš mñe dal'i dv'es'c'a l'ituf// a tak za pum'erg'e/ za puł z'efčyny// sto p'ñz'es'ont l'ituf i ūot i cały rok mus'iš ūot nowego r'oku/ ud Bužego Narožeña du Bòžego Narožeña služyc' Wod.; lit. pusmergè.*

rus ‘piwnica’: *to mñe vysłał'i na rus/ žeby n' byłabym ja f tej kvateža Ong.; por. lit. rūsys.*

szulki ‘deszczulki’: *te z'eży zrub'ona/ jũdłova “oñi/ tak' z'ažułk'i/ al'α fstav'ona šul'k'i jest dambova da k'is'l'i Piadz.; lit. šulas.*

tiewas ‘ojciec’: *umar t'evas/ ūojc'ec/ tyl'kô na pens'ija był vyšetšy Žej.; lit. tėvas.*

skira ‘oddział’: *davn'ej čtery sk'iry <skonczył litewskiej szkoły>// potam vojna/ fšystko tak i pum'ašal'i s'a fšystko Świët.; lit. skỹrius.*

szejma ‘rodzina’: *čy c'i čtery šejmy było vyv'ez'ona Lipl.; lit. šeimà.*

szurmulinia ‘zamieszanie’: *potam do K'ejdan vyv'ez'l'i dõ bal'ńicy juš jak troxa uspokojiła s' ta šurmul'in' nu to zg'ipsuval'i/ ten doktor vložyl daščul'k'i Ong.; lit. šurmulis;*

trasz ‘nawóz’: *i zb'eraš tak potym s'el'i juš posfur/ trašuf ná było// davñej žadnyx trašuf ná było/ posfur tak'i był i pšy Sm'atoñe v'em kupoval'i/ a jaž |el' ñe/ gnoj/ ugur zostavyval'i/ Žeg.; por. lit. trašai ‘nawozy’.*

zagrastować ‘przymocować łaty dachowe’: *potym s tym'i krokv'am'i zgrab'astuji i dax nakryjš// Žeg.; lit. grebėstas ‘pokrycie dachu’.*

Liczne są także kalki słowotwórcze wyrazów litewskich. Wymienić tu należy zwłaszcza kalki złożzeń z przedrostkiem *pa-*, opisywane przez Turską (1939/1995: 139-140) i funkcjonujące w okresie przedwojennym również na Wileńszczyźnie, np.

podgóra *ńav'el'ka m'el'im xatuška taka/ u čl'ov'eka/ na jego z'em'i byl'im pústav'ifšy/ nu i my vyš'l'im dū pūdgury/ do skl'ipu/ tam Ńem'ac żył* Ong.; *ji vras fšys'k'a pšyl'ac'el'i dū pudgury* Ong.; lit. pakalnis;

podlas *Ńemcy vyjaždžajonc fšeńz'a m'iny zostav'il'i/ droga Ń droga/ stecka Ń stecka/ fšystak o ten o podl'as fšystak gōspodar's'k'i byl m'inam'i nab'ity* Ong.; lit. pamiškis.

Drugi typ kalkowanych złożzeń to wyrażenia przyimkowe z *poza*, także notowane przez Turską na Wileńszczyźnie (Turska 1939/1995: 141-143), współcześnie rzadko tam występujące⁴, np.

poza drodze 'obok, koło drogi': *is'c poza droze* Urn.;

poza kościele 'obok, koło kościoła': *nu jak'e m'ože byc' cmantaš na mug'ilaš// tyko pšy kōs'c'el' cmentaš nazyva s'e/ gž'e ū foxož'iš pšlž vruty i tam puza k'os'c'el'a cmentaš// Szaty;*

poza kramie 'obok, koło kramu (tj. sklepu)': *Zajs'c' časem / k'edy benz'e m'ala času // Poza sam'im kram'e// Kram, šedl'i poza kram'e / tam kram jest poza kram'e p'erfša xata Ńe jej/ druga xata jej* Wilki.

Kalkami słowotwórczymi rzeczowników litewskich *pusbrolis*, *pusseserė* są nie spotykane w polskich gwarach północnokresowych – poza Kowieńszczyzną – leksemy **pólbrat**, **pólsiostra**. Spotyka się je natomiast w polszczyźnie bilingwalnych Litwinów puńskich⁵.

Za repliki słowotwórcze uznano czasowniki typu:

jagodować 'zbierać jagody': *xož'ulam, jak młoda /baržo jagodovac' l'ub'ulam / jagotki zb'erac'* Wilki.

rybować 'łowić ryby': *syn s Kouna pšyjexal i rybuje* Urn.

stolarzować 'pracować jako stolarz, wykonywać stolarkę': *ximovo poro stol'ažoval tam co čeba bylo zrob'ic' // i ja troxa naučylam s'a stol'ark'i // stol'ažem bylam* Wod.

Mają one swoje wzory w litewskich czasownikach *uogāti* 'zbierać jagody', *žvejóti / žuváuti* 'łowić ryby', *dailidžiáuti* 'pracować jako cieśla, stolarz; zajmować się ciesielką, stolarką'; którym w polszczyźnie odpowiadają konstrukcje analityczne. Czasowniki

⁴ Ograniczają się one na ogół do kilku form zleksykalizowanych, takich jak: *poza lesie*, *poza jezierze* – por. Rieger 1996: 100.

⁵ Informację tę zawdzięczam Pani Nijoli Birgiel, autorce monografii poświęconej polszczyźnie Litwinów puńskich.

jagodować, rybować, stolarzować są – co prawda – znane w gwarach polskich⁶, ale są one rzadkie. Funkcjonowanie bardzo produktywnego w języku litewskim typu czasowników może mieć znaczenie na ich upowszechnienie w gwarach polskich na Kowieńszczyźnie. Dużo takich formacji odnotowała Krystyna Rutkowska zarówno na Kowieńszczyźnie, jak i na obszarze jeziorosko-ignalińskim (zob. Rutkowska 2004: 432-433), wskazując na ich wzory litewskie.

Kalkami słowotwórczymi są też prawdopodobnie czasowniki:

odchwycić się, odchwytac się ‘odsapać się’: *x^uoc’a// -mama/ mama/ dai im kvas’nego ml’ečka utxoyc’ic’ s’a* Święt.; *Nu to padajonca xūroba moža to/ muv’i/ že tšeba z’em’o jego zasypac’/ počšymac’ troxa/ ftedy on ^uotxoyta s’e prentko* Święt.; lit. *atsigáuti* 1. ‘poprawić się, wzmocnić się’, 2. ‘ocknąć się, oprzytomnieć, ocucić się’;

zażyć (się) ‘osiedlić (się)’: *guspodaš kup’ił i zażył s’a/ čterz’es’c’a os’im γaktaruf tam była* Ong.; *tū tam byl’i Rus’k’// te p’eras’al’ency/ te z Ras’eja zażyta / a potam oñi juž vyjaxal’i s tego xalxozu/ nu to l’uz’i žyl’i/ svoja l’uz’i zażyval’i/ saž’il’i ix tam i žyl’i f tym budyŋku* Ong.; *jak puvoxoz’il’i Rus’k’// né/ Němcy jak vyx^uoz’il’i/ zażył’i s’a v mojay kvateža tam/ zastanov’il’i s’a/ pobyc’ trošička juš/ al’a oñi ot’oŋgal’i s’a tam na v’ečor* Ong.; *potym rus’k’// tam zażył’i s’a jak on vyjexal’/ jak zaš’l’i rus’k’α p’eras’al’encuf tyx zażyval’i* Ong.; prawdopodobnie kalka z lit. *apgyvėndinti* ‘osiedlić (się)’, *apgyvėnti* ‘zamieszkać, osiedlić’, *gyvėnti* 1. ‘żyć’, 2. ‘mieszkać’.

Powszechne są też kalkowane połączenia **wieczny pokój** ‘świętej pamięci’: *V M’ištoftax żył tak’i Buž’išefsk’i, v’ečny pokuj, stary on, ożeń’ił s’e, žona vyšla za drug’ego f Syb’iže, umarła* Rosz.; *ñi mama ñi papa/ v’ečny pokuj umaršy Žej.; añi słowa ñi um’ala moja ñl’s’c’ova/ tyku v’ečny pokuj umaršy/ po l’itefsku ñe um’ala Žej.*; lit. *àmžina àtilsi* (skrót na nagrobkach A.A. odpowiadający pol. Ś.P.) oraz **mszę trzymać** ‘odprawiać mszę’: *jim c’enškū tam/ dl’atego že čšeba dv^uoja mšuf čšymac’/ dl’a L’itv’inof i dl’a Pol’akuf//* Piadz.; por. lit. *laikyti mišias, laikyti* 1. trzymać, 2. odprawiać’. Zwrot *trzymac’ mšo* znany jest też poza terenem Kowieńszczyzny, np. na obszarze jeziorosko-ignalińskim; **powiedzieć paciorki** ‘zmówić paciorki’: *pôc’ork’i pov’em/ pov’em/ to ôtpuska do domu// um’alam pac’ork’i/ bo babul’a/ naša bobu’e/ naša babu’na była juš/ tutaj vojna jak šedla Žej.*

Przejawem interferencji języka litewskiego są też osobliwe formacje słowotwórcze utworzone litewskim sufiksem deminutywnym *-ytė*, np.

chatitie *žyl’im// v V^uod^uoktax fšystka// był monš z V^uodôkt// nu ji pos’l’a juš naša xa’it’e zval’il’i/* Wod.; por. lit. *lušnyté* ‘chatka’;

⁶ Wymieniono je w *Indeksie alfabetycznym wyrazów z kartoteki „Słownika gwar polskich”*, t. I-II, pod red. J. Reichana, Kraków 1999.

krówutie Kury/ kurečk'i i ps'učuk / v'encej nič nie |mam// M'alam kruvut'je / rańej m'alem krofka / al'e teras curk'e oddalam Wilki; lit. karvýtė 'krówka';

chlebutie To jaječek para / to xl'ebut'je okrajčyk otkrojiš / žebroval'i p'eru'ej/ oj/ za mojim pam'eńc'em žebroval'// Ja to nie stało mńe žebrovac' / to teras muv'o/ žeby jak pensiji by nie płac'il'i/ čšeba byłoby žebrovac' Wilki; lit. duonytė;

kapustitie Ogruččyk mam o i kapust'it'je/ i ogłurk'ukuf/ i cebul'ečk'i/ fšystk'ego mam Wilki; lit. kopustytė;

dziewczynitie Jedna ž'efčyńit'je/ ona učyla s'e tu naučyc'el'ko/ teras ona pšyl'ec'ala do mńe/ benz'e babuť'je/ može ty um'eš davńejšyx staryx pos'p'evac' Wilki; lit. mergaitė.

Nasuwa się tu jeszcze inna możliwa interpretacja tych formacji. Można by je traktować także jako częściowe kalki słowotwórcze (półkalki słowotwórcze), gdzie część sufiksalna pozostała nie przetłumaczona, bez zmian. Niekiedy sufiks ten jest oddawany poprzez przyrostek -uc, np. **chlebuć** rozłoža taka ajera/ xl'ebuc'uf položa do p'ecuf// p'eklam/ a jak// tak jak vojna była/ že xl'eba to nie była/ nie pšyvažal'i tu xl'ebuť'i PiadzieJ.

Nierzadkie są również kalki semantyczne, np.

gruntować (się) 'mocować się': dvanas'c'a l'at służyłam u gúspodažu/ tő buvalo pžez młuz'ba/ pšłs tłoka gruntovac' s' / val'ic' jedan drug'ego/ xto xturego pšłval'i ten pšegra Ong.; bežym s'a/ b'ežym s'a/ gruntujim/ gruntujim/ nič na vyož'i// al'a jež'l'i pudnoška dałby/ to prentko mńe zval'it'by/ al'a umova taka// Ong.; lit. grùmtis 'walczyć, mocować się';

odejść 'wrócić': nu i v'iz'i pūžyl'i v'el'a/ udešl'i tutaj n' zgož'il'i s'a tam/ udešl'i tutaj/ žyl'i v'el'a l'at/ nu to o varožym/ že značy s'a ot była pšyčyna/ že tu juš ta pšekul'ila s'a// Piadz.; por. lit. *pareiti* '1. przyjść, przybyć; 2. wrócić';

pora 'doba': kroja čosku/ čarnyx pōžečak l'is'c'of/ kšanu pukop'a kužeńuf/ vžuca/ potym bapkovyx l'is'c'uf jix kładna/ ja tak jix składam ji baz vody składam/ składam i žondam'i pšesypuja/ i potym čšeba čšymac' čuc' na pora/ vodo n' zaľ'evac' vras// ońi pšłp'iji ten dux Žeg.; por. lit. *para* 'doba';

powietrze 'pogoda': pūv'ečša dubrego pros'il'i u s'ventego P'otra/ tak'i apostuľ Pana Jezusa Święt.; por. lit. *óras* 1. 'pogoda', 2. 'powietrze';

przepuścić się 'poronić': nu i tež była mocna mama/ nu ^oońi zažudoval'i tyl'ko čtery ž'ec'i/ z dvum'i pšłpus'c'ila s'e tak samo c'ensko pracovala i pšłpus'c'ila s'e Ong.; por. lit. *pėrsileisti* 'poronić, ronić'; *persileidimas* 'poronienie';

zakręcić 'zajechać': to ^oona tu była v S'v'entobros'c'i/ była u nas zakreńc'ifšy Święt.; lit. potocz. *užsukti* 1. 'skręcić, zakręcić'; 2. 'zajechać'; 3. 'nakręcić'; 4. 'zajść, zachodzić, wpaść, wpadać'.

Są to głównie kalki semantyczne właściwe, tzn. takie, gdy zakresy znaczeniowe wyrazów polskich i litewskich częściowo się pokrywają, por. pol. *powietrze* i lit. *oras*. Część natomiast to kalki znaczeniowe asocjacyjne powstałe w wyniku skojarzenia podobnych dźwiękowo w obu językach wyrazów (por. *gruntować się, pora*).

Lituanizmy w gwarach polskich na Litwie w różnych podsystemach języka obszernie przedstawiła Krystyna Rutkowska (por. Rutkowska 2004, 2006, 2007, 2010) i do jej prac odsyłam zainteresowanych czytelników.

2.3. Archaizmy (rodzime i zapożyczone)

Inny typ cech językowych specyficznych dla Kowieńszczyzny to archaizmy nieznanne na innych terenach kresów lub rzadko tam występujące. Są to zarówno archaizmy rodzime, jak i – w odniesieniu do leksyki – wyrazy przestarzałe pochodzenia obcego.

2.3.1. Archaizmy fonetyczne

Wymienić tu można:

a) Utrzymujące się reliktoowo miękkie wygłosowe *ć* zamiast *c* (charakteryzujące język ogólny XVII-XVIII wieku), por. *v'ėńc'* 'więc'; *jadońc'*, zjawisko typowe dla Kowieńszczyzny, gdzie jeszcze w okresie międzywojennym notowano powszechną miękką wymowę wygłosowego *c*⁷.

b) Występowanie na całym badanym terenie zleksykalizowanej formy *wierszch* i rzadziej *gorški*, będącej reliktem typowej dla kresów prawdopodobnie jeszcze w II połowie XIX w. żywej frykatywnej wymowy *r'*.

c) Powszechną archaiczną formę *ruzny*, podtrzymaną prawdopodobnie wpływem wschodniosłowiańskim (por. biał. *рожны*, ros. *разный*); oraz archaiczną, później regionalną formę z przegłosem *dop'oro*.

2.3.2. Archaizmy gramatyczne

Wymienić tu można archaiczne formy werbalne, np. bezokolicznik *kwiść*, por. *'v'is'ni to 'ońi rano počynajo kv'is'c'* Dat.; czy końcówkę *-m* w 1 os. lmn. czasu ter. i przesz., archaiczną, dziś dialektalną (por. wyżej). Z zakresu składni większość archaizmów

⁷ Zob. Szwejowska 1936: 109-111. Zakłócenia takie zarejestrowała również J. Mędelska (1997: 31-32) w słowniku litewsko-polsko-rosyjskim Smidta wydanym w 1922 r. w Kownie. Dość licznie ta cecha jest reprezentowana w słowniku Szymona Dowkonta oraz w anonimowej gramatyce języka litewskiego z I ćwierci XIX w - Karaś 2000: 10-11.

charakteryzuje całe kresy północne. Za swoisty dla Kowieńszczyzny archaizm syntaktyczny (w zasadzie niewystępujący w polszczyźnie wileńsko-smołwieńskiej) można uznać tylko rząd biernikowy przyimków **między, pomiędzy co: m'enzy jasvonska a boptofska ułos'** Komp. Konstrukcje takie odnotowano w XIX w. m.in. u filomatów i Mickiewicza (Kurzowa 1993: 304), ale mają one wiele wcześniejszych poświadczeń w języku polskim.

2.3.3. Archaizmy słownikowe

Wśród archaicznej leksyki rodzimej są archaizmy leksykalne wyrazowe i archaizmy semantyczne.

Jako przykłady wyrazów pierwszego typu wymienić można takie leksemy jak:

niwa: *Ona pšyń iosła trawy narvařšy na ŋ'iw'e* Rosz.;

okolicznie *fšystk'e tutej, na okol'ične tutaj xovajo s'e* Rosz.; **okoliczność:** *Okol'ičnos'c' tu była fšyscy Pól'acy tu Wędz.;*

pułownik 'użytkownik ziemi oddający właścicielowi połowę zbiorów': *druzy vydavał'i na pułova / v'el'a zboža namłuc'iš na mojej z'em'i / pułova daj dl'a mña / a pułova arendaža // pułovnicy byl'i / tak nazyvał'i / było tak'ix* Wod.;

rozwlec 'rozebrać': *był'i posaż'ifšy na tak'i kšaselak puk'i pugotov'il'i tam połožyc' mñe/ńic ŋ pām'entam/ i różl'ekl'i* Ong.; por. arch. *oblekać*;

zagabać *Tyl'ko nas nikt ŋe zagabał / jak muv'e b'ednego ŋe zagabał / tyko bogatyx vyvoz'il'i* Piadzie];

zawżda *zavžda, zr^uob'a k'łbasy ji pōtraktuja kto pšyž'i// ji ž'ac'uka ji ŋa ž' c'uka pōtraktuja* Wod..

Interesujące są archaizmy znaczeniowe, np.

czeladź 'dzieci; krewni, rodzina': *monš umar / ŋe m'el'im čel'až'i i zostałam s'e jedńutka / jedna jak stoja* Mitr.HL; *moja tas'c'ova muvi/ muj monš z dvanastu ž'ec'i// ja s s'edm'u/ juš ŋamało ž'ec'i/ ŋon z dvanastu// to jak čel'až' v'el'ka to ŋona dva razy f tyž'ań p'ečy* Žej.; *rańej to my fšys'k'a/ fšystka čel'ac' / tu ŋ była żadnego ŋ była l'itefsk'ego słowa* Ong.;

siła 'dużo': *M'ištofty/ tam s'ila Pól'akuf jest* Lipł.II; *to tam jest staryx luž'i/, Vołotko jest/ Vołotkuf oń'i tak'e juž v'e/ no i potem Gryńejičuf / o stare luž'i / juš s'ila co mogo v'e/ dawńejše pov'ež'ec'.* Rosz.II; *ŋe s'ilu ja mam roženstva* Rosz.MC;

wcale 'całkiem, całkowicie': *k'edys' to była fcale tyko sam'i Pól'acy byl'i, a pšes te časy raz'eck'e pšyjaxařšy jest, najaxařšy rozmajityx z inyx rejonuf, L'itv'inuf pšyjaxało dužo.* Wod.; **wraz** 'zaraz': *uras po v^uojńe/ podluk tyx praž'atkuf dokumentuf vyjexał do Polšcy* Žej.; *ji uras*

fšys'k'α pšyl'ac'el'i dū pudgury/ to potym ten Gul'b'in o tak o jo vydužyl ta reŋka/ tu desčulka vložyl/ brat pšyl'ec'al vras Ong.;

urod 'wzrost': *dobry čl'ov'ak byl/ tyku urodu n'v'al'k'egu juš dū jeho vyježdžala ona/ Piadz.* (tu nastąpiła zmiana rodzaju, co jest typowe dla języka Kresów, staropolski wyraz *uroda* 'wzrost' był rodzaju żeńskiego – zob. L).

Uwagę zwracają również stare rutenizmy, np. **chrominy** 'zabudowania': *on'i teras tam ozykska'i z'em'a ta/ juš xrom'inuf tyx/ pałacu n'e ma/ spa'on'y* Święt.. (wyraz częsty na całej Kowieńszczyźnie, spotykany również, choć rzadko, na obszarze jeziorosko-ignalińskim, leksykograficznie słabo udokumentowany, z XVI w., głównie cytatami ze *Kroniki Strykowskiego* – por. L, SW); **ruczaj**: *Tam za ručajem skreń'ic' v l'evo.* Lipl.; *tam ručaj tak'i jiz'a tu pod gura/ pšy tym dom'a/ pšy tyx l'ipax// dumam* Ong..

Stary rutenizm **tok** na Kowieńszczyźnie funkcjonuje w dwóch znaczeniach, najczęściej oznacza 'stodołę', np. *v'em, že f tokax rob'il'i juš tam zb'iury, tancy.* Rosz.; *v L'ipl'unax Zapolscy byl'i muzykanc'i, słynne muzykanc'i, m'el'i svoj autobus, el'ektra użanzal'i tu f toku, os'v'econa.* Rosz.; *my tak mogli'm pujs'c' do toku gž'ekoł'ak/ do xl'eva/ pac'ež zmuv'ic' i fšystko* Wędz.; *toš my nič s kramy// l'en s'ejim/ ten l'en p'el'im/ jes'l'i travy jest/ potym rv'em'i/ potym v'ež'im do t'oku/ ub'ijam'i* Żej.; *potym počel'i l'už'uf domy spšadavac' / t'ok'i spšadaval'i/ budyŋk'i žyzne/ do žyc'a xtura// to ja potym kup'ila'm gūspodarsk'i dom* Ong.; ale występuje też w znaczeniu 'klepisko', które to znaczenie dominuje na Wileńszczyźnie (Kurzowa 1993: 441).

Stosunkowo dużą grupę stanowią też przestarzałe latynizmy i inne wyrazy pochodzenia romańskiego (włoskiego, francuskiego), niektóre znane na innych terenach kresów północno-wschodnich, ale funkcjonujące tam w odmiennych znaczeniach, np.:

cynki 'piegi': *Cyŋ'k'i// m'oža ūt słońca/ taka juš toaš/ taka cera/ barzo davnoja młoda tego n' l'ub'il'i* Święt.; *al'α za v'el'a času słońca i znovu udnav'ajoⁿ s'a te cyŋk'i/ my to nazyval'im jix cyŋ'k'i//* Święt.;

familia 'rodzina' *do fam'ilji pšyjexala Pol'ačka z Varšavy* Wędz.; *tutaj jego famil'ija rosła, żyła v Vojnatyškax* Wojnat.IC.; *moja fšystka fam'il'a m'ala polsk'e pašporty//* Żeg.; *My to muv'iem fam'ilja, a "ona kuzyŋi.* Wędz.; *mama Xatk'ejičuvona była moja / vyšetšy za Rukštov'iča / Rukštojič byl // a ja za L'utk'ev'iča vyšlam / staropòlska fam'il'ja / pòlska naz'iska* Mitr.HL; *mamus'ka/ v'e/ tu ot S'v'entòbros'c'i pòxož'i tam/ tam v'enykša fam'il'ija kołò S'v'entòbros'c'i* Szaty; (na Kresach pod wpływem rosyjskim funkcjonuje wyraz *familia* w zn. 'nazwisko');

nacja ‘narodowość’: *Była tam i Němcuf i Łotyšuf, i Estuf, ružnej nacji była.* Ong.; *xto benz’iš/ jak’ej nacyji // ja muv’a – p^uol’ska i m^uoga i pô l’itefsku i pu rusku troxa – muv’a – namnoško pu rusku* Wod. (na Białorusi *nacja* jest stosowana na określenie wyznania).

obserwować ‘przestrzegać’: *Ońi zafše posty opseroujo* Mitr.

Archaiczność tej leksyki jest różna. Obok “głębokich” archaizmów, dziś całkowicie nieznanymi typu *chrominy, czeladź* ‘rodzina, dzieci’, *siła* ‘dużo’, są również takie wyrazy przestarzałe i dawne, które pozostają w biernym zasobie językowym przeciętnie wykształconego Polaka, wyrazy książkowe typu *niwa, ruczaj, zawsze*.

Powyżej przedstawiono tylko wybrane przykłady wyrazów specyficznych dla gwar polskich na Kowieńszczyźnie. Jest to na pewno temat interesujący i zasługujący na dokładniejsze zbadanie. Część z omówionych wyrazów może funkcjonować również na innych terenach Kresów, ale ze względu na brak wyczerpujących opracowań leksyki północnokresowej, nie da się ustalić tego z całą pewnością.

Większość z przedstawionych cech językowych ukształtowała się w dalekiej przeszłości, o czym świadczą m.in. porównania z materiałem językowym z XVI-XVIII zawartym w pracy Z. Kurzowej (1993), A. Pihan-Kijasowej (1999) oraz z monografiami pisarzy XVIII i XIX w. pochodzącymi z terenu Litwy. Wymienione zjawiska fonetyczne mają też szerszy zasięg nie ograniczony do Kowieńszczyzny. Spotyka się je na Wileńszczyźnie, na dawnych Kresach północnych czy na całym Wschodzie. Część z przytoczonych cech nie jest specyficznie kresowa, gdyż spotyka się je także w polskich dialektach rdzennych. Widać w wielu punktach nawiązanie do nich, zwłaszcza do gwar północnopolskich (mazowieckich, podlaskich), np. poprzez funkcjonowanie wspólnych archaizmów (por. ukształtowanie fonetyczne wyrazów *jachac’, dopioro, dosic’, pierwiej, sierzp*, przysłowki typu *tamej / tamaj / tamy, pšudej / pšudaj / pšudy*, formy werbalne bez joty; końcówkę *-m* w 1 os. czasu przeszłego, brak kategorii męskoosobowości, niektóre zmiany rodzajowe rzeczowników, składnię *dla + D.* zamiast przyczasownikowego celownika).

Podsumowując, należy podkreślić, że specyfika polszczyzny kowieńskiej, jej pewna odmienność w porównaniu z innymi obszarami polskojęzycznymi na Litwie, wywołana jest zarówno odmiennymi warunkami społecznymi funkcjonowania tej polszczyzny w XX w. (stąd częstsze czy dłużej tu przechowane archaizmy rodzime czy też kresowizmy pochodzenia litewsko-ruskiego zachowane na Kowieńszczyźnie, które w gwarach wileńskich są już albo bardzo rzadkie albo zanikły), ograniczonym zasięgiem polszczyzny do sfery stosunków rodzinno-sąsiedzkich, jak i z większym zakresem interferencji języka litewskiego wywołanym czynnym bilingwizmem polsko-litewskim.

3. Wykaz wybranych zjawisk językowych charakterystycznych dla polszczyzny kowieńskiej w jej odmianie ludowej i drobnoszlacheckiej

Poniżej zamieszczono wykaz wybranych ważniejszych zjawisk językowych, charakteryzujących polszczyznę kowieńską, które na ogół mają szerszą geografie, gdyż cechują prawie wszystkie odmiany polszczyzny północnokresowej w różnym natężeniu. Na liście zjawisk kresowych znalazły się również omówione wyżej zjawiska w sposób szczególny cechujące polskie gwary kowieńskie (np. szerszy zakres ukania, nowsze lituanizmy itp.). Z uwagi na syntetyczny opis wielu zjawisk dotyczących różnych podsystemów języka (100 zróżnicowanych cech), przedstawiono je bez szerszego komentarza, zwłaszcza dotyczącego ich genezy, bez porównania z literaturą przedmiotu, z konieczną tylko egzemplifikacją. Wszystkie wymienione cechy w większości można znaleźć w opisach polszczyzny północnokresowej współczesnej (np. Grek-Pabisowa 2002, Mędelska 19997, Dwilewicz 1997, Karaś 2002) i historycznej (np. Kurzowa 1993, Pihan-Kijasowa 1999, Turska 1939/1995). Uproszczone także lokalizację przykładów, podając jedynie skrót miejscowości, z której pochodzą, bez szczegółowego odsyłania do poszczególnych informatorów. Szerszy opis wymienionych niżej zjawisk językowych i bogata egzemplifikacja znajduje się w mojej monografii *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie* (Karaś 2002), do której odsyłam zainteresowanych tą problematyką.

FONETYKA

1. Inne miejsce akcentu niż w języku ogólnopolskim: na ostatniej sylabie lub na trzeciej sylabie od końca, na ogół w określonych pozycjach, m.in. w rzeczownikach na *-uk*, w formach stopnia wyższego przysłówków, w przymiotnikach na *-eńki*, w 2 os. trybu rozkazującego czasowników, w zestrojach akcentowych, np. *vasoľ' | ej* Rosz.; *del' ikat | nej*. Wędz.; *Ant | uk i Frań | uk umaršy juš*, *Frań | uk* Wojnat.; *Lud | uk* Wod.; *ne pačš | aj* Pac.; *tat | uk* Wod.; *B'ela | rus* Wędz.; *popyt | ajs'a* Mitr.; *vyjež | džaj* Urn.; *na | ma* Wod.
2. Tzw. akanie, czyli wymowa nieakcentowanego *o* i *e* jako *a* (*o, e > a*), przy czym, jak już wyżej podkreślono przejście *o > a*, czyli tzw. akanie właściwe, jest rzadkie, np. *zababony*, *ardynarje daval'i*, *kanop'a*, *s s'am'eńi*, *p'arńikuf*; *u c'eb'ja*; *jazeńa*, *z'až'a Kaz'a* Użp.; *požanił'im s'a*, *v'ačork'i*, *na v'ačory*, *z'afčynek*, *na v'am*, *dov'ež'ac s'a* Rosz.; *al'a v*

dokumenc'e, nadal'eko, ja žańilam s'a Wojnat.; p'ańenzy, l'ažala; jašče Szaty; vassel'i Až.; ojcov'a, l'ačyl'i, z'a'cuka Wędz.; n'a časal'i, jažel'i, avang'el'ji Świąt.

3. Szeroka wymowa samogłoski *ɔ*, bliska *a*, ale bardziej otwarta, jako wynik interferencji języka litewskiego: *drog'ɔ* Woł., *moja vɔsel'a* Rosz.; *ńadavno, zɔšetšy s'a* Rosz.; *fšystflk* Rosz.; *im'ńininy* Rosz.; *to poɔɫm teš/ poɔɫm* Szaty; *ktur'ń xc'eli/ tak'ń patrijoty* Szaty; (por. też napisy nagrobne, np. *Spoczywai kochana curka i/ čakai mne stroskanei mamy*).
4. Hiperyzmy na tle unikania akania, tj. o na miejscu etymologicznego *a*, np. *druga mšo* Wędz., *hrab'o* Żejm.; *horoval'im* 'harowaliśmy' Až.; *orenduje* 'arenduje, tj. dzierżawi' Lipł.; *pol'on s'e* 'pałą się', *pol'once s'e* Użp.; *jogotkuf* 'jagódek' Wędz.; *možno žeńić* 's'a Dat.; *póc'ork'i* 'paciorki' Żej.
5. Stosunkowo częste przykłady redukcji nieakcentowanego *e > i/y*, np. *tyl'i* 'tyle'Woł., *ń'i, letńij* Rosz.; jako zjawisko zmorfologizowane – w 2 i 3 os. lp. czasu ter.: *pracuji* Až.; *p'ječyš, umžyš, p'ječy, znajz'i, s'm'ej i s'a, posyp'i s'a, pos'c'el'i s'a, vyb'ežy, kładńi s'a* Użp.; *vyčešyš, us'l'epn'iš* Świąt.; w M.lmn. rzeczowników miękkotematowych męskich i żeńskich: *tes'c'i* Až.; *s'vecy, šabl'i, renkav'icy* Użp.; *L'utk'ejičy* Rosz.; *l'ekcji* Wędz.
6. Częste przykłady tzw. ukania, tj. redukcji nieakcentowanego *o > u*, *pupadńeš* Użp.; *Pulačka; ńa ruzmav'ala, pu l'itefsku, puv'ež'ec'*; *duprovažone, pu pòlsku* Szaty; *ubejžy s'a*, MŁop.; *pukuxal'i s'a, užeńil'i s'a; ubžendy* Pasw.; *pu vojńe, zaxurovafšy* Kulw.; *zustafšy s'a* Nac.; *utkopal'i* Świąt.
7. Różnice w zakresie stosowania *i – y*, zwłaszcza *i* w końcówce 1. os. lmn. czasu terażniejszego czasowników koniugacji *-m, -sz* i w zaimku osobowym *my*, np. *m'i zaros'l'im* Szaty; *rozmao'am'i ńe tak čysto* Szaty
8. Różnice w zakresie *e – y* (hiperpoprawne *e*): *Byl'i tak'i dvornak'i, fšystk'e, jak pòv'ež'ec', šl'axte nazyval'i rańej. A teras juž zapanoval'i pšejezne v'encej.* Wędz.
9. Różnice w zakresie występowania samogłosek nosowych: nosówki przedniej *ɛ* i tylnej *o*, np. *na p'erfšym p'ončše* Až.; *na drug'e p'ontry* Żejm.; *m'es'ency* Żej.; *m'e^as'encu* Ong.; *m'as'enca* Wik.; *p'eńondzy* Wil.JB; *porospondzal'i; dvup'ontrovy; v jednym m'ešencu* Mitr.; *c'ońgnele^m s'e* Szaty; *p'ontra; m'e^as'enca; s'v'ontego; dvup'ontrova* Dat.; *trombačy* Rosz.; *s p'ečoncam'i* Urn.; *tego kšondza* Wędz.; *žondam'i pžesypuja* Żeg.; *menš, čšy m'es'ency* Woł.; *počelem* Kom.; lub w ich realizacji, m.in. odmiennie niż w polszczyźnie ogólnej wymowa asynchroniczna także przed spółgłoskami szczelinowymi, np. *c'enško* Szaty; i w wygłosie, np. *xcem* Wojnat.; *zb'erajun s'a* Szaty; denazalizacja nosówki tylnej w wygłosie, np.

zaxôzo; nadejdo Szaty; , *s'p'evaju* Kulw.; rzadziej nosówki przedniej w śródgłosie, np. *maščyz'n'i* Święt.; szeroka wymowa nosówki przedniej jako *an*, związana najpewniej z akaniem – jakaniem, np. *rankom'i* Użp.; *spanżała* Wojnat.; *mančyl'i s'e* Wędz.; *vypanzał'i* Święt.; *mančarn'a* Święt.

10. Różnice w zakresie występowania kontyuantów dawnej samogłoski długiej, następnie pochylonej *o*, czyli w zakresie *o – u* (*ó* w zapisie): *dvor* Lipl.; *dvor Xrystofsk'ego* Rosz.; *dvor* Użp.; *dvor* Wojnat.; *grob* Użp.; *pok'i* Użp.; *pop'oł* Użp.; *tvarog* Użp.; *tvoj* Użp.; *moj papa* Lipl.; *krofk'i* Rosz.; *zmojc'e pac'eży*; *kturyx słof* Szaty; *pšllz głołka* Święt.; *naš rot* Urn.; *młutša* Lipl.; *młutša nie rozum'e* Rosz.; *z vujska* Lipl.; *młutšy, na najmłutšy, dva najmłutše* Wojnat.; *v vujsku* Rosz.; *v vujsku* Kulw.; *pše^az vruty* Szaty; *dušlam* Kuł.; *usubnie* Żeg.
11. Nieściągnięte grupy *-ij-*, *-yj-*, głównie w rzeczownikach pochodzenia obcego zakończonych na *-ija/-yja*, archaiczne, wsparte zarówno wpływem wschodniosłowiańskim, jak i litewskim, w których takie grupy są normą, np. *Maijana* Rosz.; *kolonija, akadem'ija, fam'il'ija* Wojnat.; *m'il'icyja, pol'ic'ija* Szaty; *na Syberyja* Krak.; *parafijan'e* Święt.; *l'ek'ija* Wędz.
12. Różnice w zakresie występowania *e – a* w poszczególnych rdzeniach, najczęściej zleksykalizowane: *z'edul'ek* Wędz.; *z'edul'kov'e* Krak.; *zapumnelem* Dat.; *v'edomo* Woł.; *f kul'e^e* Wędz.; *terez* Szaty.
13. Formy typu *jachać*, tj. *a* w rdzeniu *-jex-* / *-ježdž-*, typowe dla Polski północnej: *vyjaxac'* Szaty; *pšyjaxafšy, najaxafšy, pšyjaxało* Wod.; *pšyjaxal'i, vyjaxal'i, pojaxal'im* Wędz.; *vyjaxal'i, vyjaxafšy* Mitr.; *pšyjaxal'i* Żej.; *jaxała tu; vyjaxal'i; pšyjaždž|aj; pšyjaxałam* Ong.; *vyjaxal'i* Święt.; *vyjaxałam* Dat.
14. Zmiany barwy samogłosek w wyniku sąsiedztwa półotwartych, które mogą być też w niektórych przykładach wynikiem innych procesów, np. jakania – wymowy nieakcentowanego *e* jako *a*, np. *potam* Użp.; *mal'eracja* Lipl.; *ceramońa* Aż.; *jedan* Święt.; *mel'eracja* Kulw.; *bankrotu* Użp.; *korespondont* Żejm.
15. Labializacja *o* w nagłosie przed samogłoską *o*, np. *uojca curk'i* Szaty; *uot uojcuf* Nac.; *uojc'ec; uona* Żej.; *uornat* Szaty; *uodb'eral'i* Szaty; *uokna* Św.IP; *uo* Żej.P; *uostav'ic'* Św.OP; *uopov'adała; uona; uon* Kiej.
16. Prejotacja, tj. poprzedzanie samogłoski i jotą, np. *rozmajityx* Wod.;

17. Rozbijanie grup spółgłoskowych przez samogłoski wstawne *i, e*, np. *im leżej po l'itefsku* Wędz.; *tam dvoerek, folvarek Fal'ino* Krak.; *m'inišk'i* Korm.; *dżyv'i* Ong.; *čytrnas'c'e* Szaty; *majstyry* Pac.; *fol'ivark'i*; *na dżyv'ax*; *myšo 'msza'* Dat.; *g'žmot, l'ižej* Piad.; *s'il'edz'uf, cybul'a ryvac'* Żeg.
18. Miękkie *l'* w każdej pozycji, a więc odmiennie niż w polszczyźnie ogólnej, w której miękkość dotyczy tylko pozycji przed samogłoską *i*, np. *do tego l'asu, pšy l'es'e, Pól'ak* Szaty; *mal'eracja* Lipl.; *mal'enstva* Lipl.; *fk'l'enklam* Użp.
19. Przedniojęzykowo-zębowe *l*, w przeszłości charakteryzujące także język ogólnopolski, dziś na dawnych Kresach wsparte oddziaływaniem języków wschodniosłowiańskich i języka litewskiego, w których taka wymowa jest normą, np. *mogła, wlaży, končył s'e, była*, Szaty; *šedła* Lipl.; *głofka* Święt.; *poštam za L'itv'ina* Szaty; *koło tuška* Użp.; *do błota* Aż.; także mieszanie *l, ł* (fonetycznie i graficzne, por. napisy nagrobne typu: *Boże żyłam bo chciałaś / Umarłam – bo kazalaś*); które może być spowodowane oddziaływaniem języka litewskiego i języków wschodniosłowiańskich, np. *k'iłometry* Rosz.; *na zapal'eńe plucuf* Kulw.; *katafałk'i* Piad.; *k'iłumetry, z motocyklam, k'iłogramuf* Ong.; *k'iłometruf* Święt.; *alkoyol', zwałčyl'i* Kom.; *klasyčna* Dat.; *m'iništer kultury* Kiej.; *dl'a kal'xozu, na pšykl'at* Piad.; *na pl'acona, żyv'ol'a* Wik.; *žol'neży, pel'ne, čšeba kluc' na pel'na* Dat.
20. Dźwięczne *h*; zachowane w polszczyźnie północnokresowej pod wpływem wschodniosłowiańskim, np. *požul'al'im* Wędz.; *řodovała* Wędz.; *řaftovałam* Żejm.
21. Niepełny stopień miękkości spółgłosek środkowojęzykowych *ś, ź, ć, ł*, wymawianych na ogół jako *s', z', c', ʒ'*; np. *c'enško zrozum'ec', s'ostry, spôv'ež'i* Szaty; *c'eb'a, v'ec'e* MŁop.; *ženić s'a* Dat.; *xoż'il'im* Lipl.; *nenav'is'c'i; l'už'i; myc', k'edys'* Żej.; *k'os'c'uł, s'e^a* Szaty; *čšyž'es'c'i; z'em'i; f pšešlos'c'i; jak'es'; s'el'i; f kos'c'el'e; gž'e; vž'el'im, les'na; uc'eklam; s tys'oncu; vyv'ež'l'i; mlodos'c'* Święt.; *mamus'a; do'es'c'e; ne xc'al; zôstal'is'my; vyv'es'c'; uc'ekl'is'my; vruc'il'is'my; ʒ'ec'i; os'em ʒ'es'ont s'edem; puz'nej* Kiej.
22. Dyspalatalizacja spółgłoski *ń* przed *c, s, č*, np. *k'ejdansk'i, k'ejdanska* Rosz.; *konca; naboženstva, končeńe, mal'enstva, ʒ'e^ac'instva* Lipl.; *skončył* Ong.; *končyłam; končyla s'e^a*; Dat.; *m'ešancy* Szaty; *m'ešance* Wilki.; *ružancem* Święt.; oraz stwardnienie *s* przed spółgłoskami wargowymi i półotwartymi, np. *sp'evu, sm'exu, pšesladoval'i* Urn.; inne depalatalizacje: *del'ikatnejšyx* Wędz.; *kosazy* Święt.; *l'etno poro* Dat.
23. Kresowe palatalizacje: *p'erov'ej* Użp.; *pilnuje* Użp.; *nas p'il'novala* Wędz. z *rańa* Użp.; *na lekc'a* Wod.; *L'itv'ińka, zupełńa* Wojnat.; *paxńoncyx, paxńonce* Pac.; *plyńoncej* Misz.;

gur"ońco Żej.; s'ej'k'i Pasw.; ź'ećko Żej.; te Ruśk'e; la Ruśk'ix Świąt.; ros'p'isk'i Ong.; źo'ażukuf Dat.; śp'|irytytu Dat.; v'eńc umarła Kiel.; jadońc Woł.; pov'eć temu ź'adu Rosz.; pov'eć dl'a nej Kiel.

24. Zachowanie dźwięczności *v* po spółgłoskach bezdźwięcznych w grupach *tv*, *sv*, *kv*, *čv*, *šv*, np. : *L'itv'in* Nac.; *čvartym* Szaty; *na L'itv'e* Rosz.; *za L'itv'ina* Szaty; *L'itv'inuf* Wod.; *svoix* Wod.; *pšy L'itv'e* Pac.; *L'itva* Wilki; *Montv'iluf* Lipl.; *vojevuctva* Miszt.; *švag'er* Wędz.; *ta s'v'enta* Wędz.; *blagoslav'enstva*; *s kvasnym* Świąt.; *čvartej* Datn.
25. Mieszanie głosek *u*, *v*, występujące rzadko, głównie *v* zamiast prefiksu *u*, często zleksykalizowane, por. np. *fklenklam koło luška* Użp.; *fs'c'ekła żyv'ola fkon's'i* Świąt.; *fščyp'a* Dat.
26. Sporadycznie miękkie *chi* na miejscu ogólnopolskiego *chy*, por. np. *gžex'i* Użp.; *marx'efka* Wędz.; oraz grupy *xe*, *xy* na miejscu ogp. *x'e*, *x'i*, np. *γerońima* Urn.; *katexyzmu* Aż.; *γystoryčna* Kom.
27. Inna postać partykuły *čy* wymawiana jako *c'i* (na wzór białoruski), np. *tšeba c'i do rovu l'es'c'*, *c'i do błota* Aż.; *gž'e szkoła c'i gž'e kantora*. Lipl.; *aš čtery c'i p'ieńc' była*. Lipl.; *c'i jest tak'ix? nie ma* Użp.; *al' c'i to pômagała/ c'i to n'a pômagała* Świąt.; *popytajs'a Jana c'i nie polsk'e dokumenty jego*. Mitr.
28. Sufiks *-ev'ič*, *-ov'ič* w postaci *-ejič*, *ojič*: *Palušk'ejič* Lipl., *Jacudojičova* Lipl.; *f K'ebujičax*, *pšes K'ebojiče*, *Raxl'ejičov'e* Rosz.; *te M'ixnejčov'e* Wilki.
29. Wymowa *x* zamiast *k* w grupie *kt*, czyli dysymilacja grupy *kt* > *xt*, np.: *xturen* Wędz.; *ńixt* Woł.; *ńixt*; *xturo* Wojnat.; *ńixt* Rosz.; *ńixt* Miszt.; *xto* Urn.; *xture* Wędz.; *xto* Wędz.
30. Zastępowanie *ch* przez *k*, w przeszłości mające szerszy zasięg, powstałe na podłożu litewskim, np.: *markv'e* Rosz.; *koc'* 'choć' Świąt.; *nie kol'eganujo* 'nie chuliganią' Wil.; *katy* 'chaty' Wędz.
31. Wymiana *f* > *p* jako zjawisko charakterystyczne dla polszczyzny na substracie litewskim, obecnie rzadkie, por. np. *vyčarpovac'* 'wyarłować' Żej.; *parap'ji* Dat.; *pranc'iš'kancy* 'franciszkanie' Dat.; *punt żyta* Kuł.; *s'el'i posfur* Żeg.
32. Redukcja geminat jako objaw oddziaływania języka litewskiego, np. *z inyx rejonuf* Wod.; *akcent iny i mova ina* Krak; *inęj* Kroki.; *nie podal'i s'e* 'nie poddali się' Szaty; *oda* Wędz.; *ina* 'inna', *bl'iša* 'bliższa' Wędz.

33. Archaiczne zleksykalizowane formy fonetyczne, np. *ruznyx* Wędz., *v'eršx* Żejm.; *ńe pšymovał'i* Wędz.; *pšymovał*; *ńa pšymovał'i*, Pac.; *vyž'im, podym'o s'a* Świąt.; *ńe ruxał'i* Ong.
34. Inne zjawiska fonetyczne: *jednas'c'e* Lipl.; *pšudej* Rosz.; *pjany* Użp.; *m'entka* 'mięka' Użp.; *do xołxozu, pšudej* Rosz.; *tyko* Rosz.; *cukol'ek; k'edys'c'* Kulw.; *jakol'ek* Kulw.; *pšy tamtym proboršču* Wędz.; formy z wstawnym -d-: *Kondrad* Lipl.

FLEKSJA

35. Zmiana rodzaju rzeczowników nijakich na żeński w M. i B. lp., np. *jaka to žyc'a zrob'ila s'e* Woł.; *za gardła vz'ołby* Woł.; *była naboženstva pòlska do vojny* Woł.; *co jemu zrob'ilo s'e? zakažeńa* Wędz.; *ńepotšebna to ta žebrovańa* Wędz.; *ušanovańa čłow'ek čłow'eku* Woł.; *była jedna vesel'a tutaj* Aż.; *byłam na złotej vassel'i* Aż.; *ida po voda tak dal'eko, z v'adro, dv'e baby tam* Rosz.; *ńa um'alam żadnej słovy po l'itefsku* Wędz.
36. Zmiany rodzajowe innego typu, np. *p'ontr* 'piętro'; *on tyko tak'i samoučka* Lipl.; *ten ork'estr*; *na tak'ej puł'm'isce* Użp.; *do gimnaz'iji* Rosz.; *był'i pšet s'm'erc'im* Szaty; *f sanatorji v Drusk'enńikach* Wędz.; *s'eń nazyva s'a, može on pu polsku i ni s'eń, nu my nazyvamy s'eń, tak'i s'onek pustav'ony* Pasw.; *ježel'i czy l'isa jaka/ czy p'es jak'i* Świąt.; *duža terytorja, po staryx pl'anax* Kom.; *ńe ma kšakuf kartofl'i* Kuł.; *c'i ptaška jaka* Żeg.; *pšyjexał'i kac'i f červ'en'u* Misz.; *jak dał po tvažu* Wik.; *puł l'itry sol'i* Żeg.; *spl'etl'im z m'irty v'aneč'k'i* Wędz.
37. Zmiany w zakresie kategorii liczby, tj. : np. *kanop'a taka; s tej kanop'i* Użp.; *z grabl'em pùgrab'ic'* Wod.; *Urńaży nixt ix ńe nazyvał inačy tylko šl'axty i šl'axty* Woł.
38. Regionalna odmiana przymiotnikowa niektórych imion i wyrazów pospolitych typu *organista*, np. *do s'v'entego P'otrego* Aż.; *s'v'enty P'otry* Piad.; *organisty* Kiel. *zaxrystjan, argańisty sp'avajo juš* Wędz.; *tyx komuńistyx tyko tam łapał'i* Kiejd.; *ja traktorystemu zapłace* Wil.
39. Inny typ deklinacyjny rzeczowników: *inval'id* Lipl.; *k'ešeńa* Lipl.; *gòspodyńa* Świąt.; *p'es'ńa juš sp'avał'i* Wędz.; *s papem gadami pu l'itefsku* Pasw.; *moj oj'ec žontcem był* Świąt.
40. Różnice w repartycji końcówek -a, -u w D.lp. rzeczowników męskich: *naokoła budynka* Kuł.; *koło mosta* Wod.; *s počontka* Dat.; *do skl'epa* Żeg.; *kałxozu* Lipl.; *s kl'aštoža* Dat.; *od bratu* Użp.; *z jenčm'eńu, s čyšču* Mitr.; *fsrut tygodn'u* Wędz.; *s kos'c'olu* Ong.; *dù*

kusc'olu; s kos'c'olu jido; naukoło ołtažu; "od m'e^as'oncu, końec s'v'atu Dat.; šampanu butel'ka Žeg.; na pučontku čerfcu Wędz.; śudmego čerfcu Kuł.; z' jałofcu Wędz.

41. Końcówka *-u* w C.lp. rzeczowników męskich, odpowiadająca końcówce *-owi* w polszczyźnie ogólnej: *ušanovańa člov'ek člov'eku Woł.; memu synu najstaršemu Woł.; mujem synu Wędz.; pov'ec temu z'adu; ne pov'eš načelniku Rosz.; ja Jaruku muv'a Žeg.; ja muv'e pröbošču Wik.; muša starušku broda "ogol'ic' Wilki; menžu mojemu; z'ec'uku byva grys napandzony Wędz.*
42. Biernik rzeczowników żeńskich samogłoskowych równy mianownikowi (tj. z końcówką *-a*), np. *tes'c'ova moja pońosta kura Až.; pujdo na łavečka Až.; pod głova połožo Až.; ojc'ec z'em'a m'al Lipł.; s'ek'era jeden drug'emu pšes žeka pšežucal'i Rosz.; trava zb'eral'i Rosz.; za švačka vyučyla s'a Rosz.; nalazła robota Wojnat.*
43. Biernik liczby pojedynczej rzeczowników żeńskich samogłoskowych (i męskich na *-a* formalnie tożsamy z żeńskimi) lub zaimka osobowego r. ż. równy dopełniaczowi, opisany w literaturze przedmiotu jako typ *widzę pana starosty*, np. *na końec svac'i v'ozo utop'ic' Až.; mojej mamy ščypal'i Litv'ini Žej.; mało pam'entam ja bap'ci Žeg.; penz'i jej, vańituje Wędz.; potem jej sl'ež'il'i i złapal'i Pac.;*
44. Biernik liczby mnogiej rzeczowników żeńskich żywotnych równy dopełniaczowi lmn. (synkretyzm D.lmn. i B.lmn. związany z rozszerzeniem kategorii żywotności na wszystkie rzeczowniki żywotne jak w językach wschodniosłowiańskich), np. *ja pus'c'itam vas jak curek Woł.; mlož'łš mus'el'i zapros'ic' z'afčynek Rosz.; tše była zprašac'. z'efčynkuf i xłopcuf. Kulw.; tam krovuf on čšymał Pac.; tyku kuruf čšymam Žeg.*
45. Końcówka *-u* w Nlp. rzeczowników żeńskich: *s curku jedno Rosz.*
46. Końcówka *-u* w Msc.lp. rzecz. nijakich twarodotematowych: *v Vilńu Rosz.; -e* w męskich twarodotematowych typu *dom*: *matka v dom'e muv'i po pòlsku i uojc'ec, i z'ecko naroz'ifšy s'e po pòlsku naučy s'e. Wod.; w dom'e, z z'ec'am'i po polsku gadał'i. Lipł.; a mama v dom'e/ nas p'il'n'ovała Wędz.*
47. Archaiczna czy pseudoarchaiczna forma *Polščy*, np. *xc'ał do Polščy uc'ekac' Lipł.; skąd vy, s Polščy? Lipł.; uc'ekl'i fšystko do Pòłščy Miszt.; pouuc'ekal'i do Pòłščy Wilki; s Pòłščy tu byl'i pšyjexafšy tak'e L'utk'ejicy Rosz.; uojca curk'i żyjo f Pòłšce tam Szaty; fšystk'e f Pòłščy żyjo teras. Kroki; fPòłšce inej, f Pòłšce každa słowa inej. Kroki.; obok tego – odmiana archaiczna przymiotnikowa: *f Polsk'ej papuka brat umaršy/ a papuka bratova jéšče żyje Wędz.**

48. Inny typ odmiany nazw miejscowych: *my do spôv'ez'i duprovazone do Venz'agoła pu pôlsku Szaty.*
49. Końcówka *-i/y* w M.lmn. rzeczowników miękkotematowych męskich i żeńskich, np. *luž'i Ong.; renkav'icy Użp.; s'v'ecy Użp.; tes'c'i Až.; šabl'i Użp.; brac'i Wojnat.; zmoŕ'e pac'eży Szaty; z'eńc'i Wędz.; naučyc'el'i Wod.; te ks'enży. Pac.; Pôl'aki byl'i ojcy Wędz.; moje ôjcy Kroki.*
50. Uogólnianie końcówki *-y/-i* w M. lmn. rzeczowników nijakich (na wzór męskich), np. *tam tak'e słovy Wędz.; my m'ešamy i rusk'e słovy Szaty; čy l'aty Wędz.; na drug'e p'ontry Žejm; A tak tu L'itv'inuf nazv'isk'i zna'assy s'e juš po vojnie, po čterž'estym roku. Rosz.; Čy l'aty pšežyl'i oń'i Ong.; jajk'i Użp.; tyku dževy ješče jest. M.Łop.; né ruxal'i L'itv'inuf. Čšy l'aty pšežyl'i ońi, potem povruc'il'i, jak Němcy uc'ekl'i. Ong.*
51. Końcówka *-e* w Mlmn. rzecz. na *-ec, -ca, -in*: *my m'ešance Wilki; L'itv'ine zabrańal'i Urn.*
52. Hiperpoprawna końcówka *-owie* w Mlmn. rzeczowników męskich miękkotematowych, np. *naučyc'elov'e Urn.; ũobyvatal'ov' Wędz.*
53. Formy męskorzeczowe zamiast męskoosobowych bez nacechowania ekspresywnego, np. *na tyx vnukuf muv'a, že syny. Ong.; Pôl'ak'i muv'o my tu ot krul'a Batorego Wędz.; tak' patrijoty Szaty; tak'e L'utk'ejičy Rosz.; Stečkofsk'e tak'e v M'itrunax byl'i Wilki; my m'ešance, i L'itv'iny i Pôl'acy Wilki.; orgańizatory tak'e byl'i Urn.; naučyc'el'i popadl'i s'e Polak'i Wod.; pšyježdžal'i instruktory Urn.; byl'i fšystk'e sons'ady Pôl'acy Kroki.*
54. Formy Mlmn. z końcówką *-i* typową dla rzeczowników męskoosobowych w odniesieniu do rzeczowników żywotnych niemęskoosobowych, np. *b'ijon s'e te koguc'i Użp.*
55. Uogólnianie końcówki *-ów* w Dlmn. rzeczowników wszystkich rodzajów, np. *fšov v głov'e Wędz.; ruznyx pracuf Wędz., s'ostruf; zamk'i do džv'of Woł.; kšesl'uv; dl'a vronuf. Lipl.; u z'ec'uv Lipl.; tyx s'ek'eruf Rosz.; dužo słovuf Wędz.; ks'enžuf Użp.; xatuf Rosz.; rozmajityx robotuf Rosz.; ni kuruf Wojnat.; bratuf Szaty; zapal'eńe plucuf Kulw.; paraf'januf, do formuf, k'il'ku v'oskuf Święt.; možnyx luž'uf Wilki; zakonńicuf Žejm.*
56. Końcówka *-omi* w N.lmn., np. *rankom'i, za K'ejdanom'i (ja tam żyfšy, roz'ifšy s'a ja za K'ejdanom'i.) Rosz.; -ami zamiast -mi: Um'eli (po litewsku) , ale w dom'e, z z'ec'am'i po polsku gadał'i. Lipl.*
57. Brak nagłosowego *ń-* w odmianie zaimków 3 os. w pozycji po przyimku, np. *po l'itefsku to i z jo Rosz.; muv'a teras dla jego fšystko vypuv'adam Kułw.*

58. Regionalne formy liczebników, np. *dvaž'es'c'e* Až., *dvanas'c'a* Až., *sto dvaž'es'c'e luž'i* Až.; *dvaž'es'c'e* czy Lipl.; *ja jeden byłem tylko z'ev'eńc' yektary, a tak čterz'es'c'e, p'eńz'es'ont, šez'z'es'ont; čyž'es'c'e yektaruf* Rosz.; *ob'idv'e* Rosz.; *dvaž'estu l'at* Rosz.; *dvaž'es'c'e xat* Urn.; *pôlova dvanastej* Wędz.; *čšyž'es'c'a čšy yaktary* Świąt.; *čtarz'es'c'a była učn'uf* Świąt.
59. Odmienianie tylko ostatniego członu liczebników porządkowych złożonych: *os'emž'es'ont šusty šet, mama os'emž'es'ont p'erfšy*. Lipl.; *k'edy papa v os'emž'es'ont z'ev'ontym umarł* Lipl.
60. Inny zakres użycia liczebników głównych i zbiorowych: *Rož'ina mamy była šes'c' s'ustr i dvoje brac'i,(..) taty tak samo była čtery s'ostry i troje brac'i ix byl'i*. Krak.; *žyl'im f s'edm'u/ čtery s'ostry byl'i/ babuľ'ka v'ečny pokoj/ oj'ac i matka* Wędz.; *šez'z'ec'i m'ala, čšex synuf, čšex curek*. Kiel.
61. Osobliwe bezokoliczniki typu *umarć, piekć*, np. *možna umarc'* Wędz.; *um'ec' p'ekc'* Użp.; *čšeba p'ekc'* Świąt.
62. Inne końcówki w 1 os. lp. czasu ter. i przyszłego prostego: *zlap'am s'a vras* Rosz.; *učam s'e ješče* Lipl.; *um'am dobže; ja skońčam s'a* Datn.; *ot ja xcem, modlem s'e* Wędz.
63. Końcówka *-asz* w 2 os.lp.czasu ter.: *zrob'ilaš* Użp.; *gž'e ty poz'alaš mojego koguta?* Użp.; lituanizmy gramatyczne, takie jak: neutralizacja rodzaju w 1 i 2 os. lp. czasu przeszłego, tj. upowszechnienie form na *-am, -as'*, np. *tam, gž'e żyłam, nazyva s'e v'oska Šatyje* (mówi o sobie mężczyzna w Wędziagole). O tym, jak silnie ta cecha jest zakorzeniona w polszczyźnie kowieńskiej, świadczą też inskrypcje nagrobne, por. napis : *Bože żyłam bo chciałaš / Umarlam – bo kazalaš*); *nu po l'itefsku pyta: Gž'e byłaš?*Wod.; *ks'qžek mam pôlšk'ix i žurnaly čytałem jak byl'i te"Žyc'e i kub'eta"*, *tam "Pšekruj"*, *nu vyučylem s'a sama pšes s'eb'e čytac'*, (mówi kobieta) Pasw.
64. Końcówka *-m* w 1 os. lmn. czasu teraźniejszego i przeszłego (dziś dialektalna, ale typowa nie dla Kresów, tylko dla gwar Polski etnicznej), np. *muv'im, na beńž'im* Szaty; *pracujem, byl'im, žyl'im, postažel'im, xož'il'im, šedl'im, vružyl'im, zostal'im s'e, my um'el'im, um'el'im, dostaval'im, byval'im* Až.; *rob'il'im fšystk'e* Lipl.; *vyros'l'im, zešl'im, pos'ež'el'im, porozmao'al'im, postavo'il'im, pšešl'im, žyl'im* Rosz.; *p'ekl'im* Użp.; *zaros'l'im, stažel'im i na v'az'el'im, žyl'im* Szaty; *położym, otkryjim, pos'v'en'c'im* Świąt.; *doložym, pšažaz'im, kvas'im* Świąt.

65. Końcówka *-m'i* w 1 os. lmn. czasu ter. czasowników koniugacji *-am, -asz, -em -esz*, np.: *my po pôlsku rozmaw'am'i* Rosz.; *mam'i* Użp.; *rozmaw'am'i* Szaty; *rozmaw'ami, jestem'i*. MŁop.; *rozmaw'am'i* Wędz.; *ńe rozum'em'i* Wod.; *gadam'i* Pasw.; *gadam'i* Mitr.; *pov'em'i* Lipl.
66. Różnice w zakresie form trybu rozkazującego, np. *čeba zakres'lic', dopus'c'ma tam dvanas'c'a* Aż.; *modl'ij s'e jak xce, tu požontku ńe naprova/zaj!* Wędz.
67. Formy trybu przypuszczającego z podwojoną partykułą *by*, np. *počebował, žeby luž'e ńes'l'iby*. Aż.; *Jak pšyježdžal'i młode z zaksu, to tež był stoł zasažony, ubrafšy s'e s'ež'i młody, potem čeba vykup dac', žeby pravž'iva mlož'eš s'edl'iby za stoł, a te juš uvl'ekšy s'ię, žeby vyšl'iby*. Aż.; *Ja xoc' xož'ila, al'e žeby teras čeba byłoby co, to juš..* Lipl.; *može ktos' komendował, že l'ep'ej, žeby to byłaby l'itefska nazo'iska*. Rosz.; *žeby Xrystusa ńe skradl'iby* Użp.; *Jaka vz'eles' / to ńevažne/ al'e žeby byłaby l'itefska mova v domu Szaty; tu tak'ego ńe ma na tej ul'icy, žeby ńa um'alby po pôlsku*. Wędz.; *ji baržo ix čšeba p'ekc' / žeby n'a spad'l'iby s'a/ kład'l'i do formuf Świąt*.
68. Wtórne formy iteratywne z morfemami *-iwać, -ywać* lub *-a-*, np. *vyvažal'i luž'i* Aż.; *vesel'a kanča s'e* Lipl.; *pšenašajon s'e* Użp.; *uojcuv vyvažal'i/ bratuv vyvažal'i* Szaty; *vyvažal'i luž'i* Wędz.; *bendo znovu vyvažac'* Kulw.; *spec'jalna pšyježdžyval'i* Wędz.
69. Starszy typ odmiany niektórych czasowników, np. *ktura zostavuje ž'ec'i, ta kukafka*. Aż.; *kladńi s'a* Użp.; *papa muv'il, s'ež'il xto f turm'e; m'es'onc času pos'ež'il*. Urn.; *fšystko zostavujim* Świąt.; *otkupyval'is'my svoje žečy* Urn.; *zostavuje pšykazańe* Urn.
70. Formy analogiczne w koniugacji, głównie w odmianie czasownika *iść* i prefiksalnych formacji pochodnych: *šedl'im* Aż.; *šedl'i* Rosz.; *šedl'i* Użp.; *xtura umžo kto* Wojnat.; *došedl'i* Szaty; *vz'eles'* Szaty; *šedl'im* Pac.; *šedla* Lipl.; *pšyštem, šedla* Lipl.; *vyštem* Lipl.; *šedla* Kulw.; *p'ekčym* Świąt.; *šedl'im* Świąt.
71. Wahania w stosowaniu zaimków zwrotnych *s'ię, sob'e: jedń'i vymarl'i, drug'e vyjexal'i, zostal'i s'e* tylko *L'itv'iń'i* Aż.; *ja zostałem s'e od ojca šesnas'c'e l'at*. Rosz.; *oń'i grań'ičo s'e z Roščam'i* Rosz.; *tak'e i Pól'acy my/ uo/ co zustašy s'a uot uojcuf* Szaty; *tak'e stare l'uz'e zustašy s'e/ kturę tutaj ješče po pôlsku* Rosz.; *Nu i teras juš troxa vymńejšalo* Wod.; *vołał s'e on paraf januf/ žeby pšyxož'il'i dô pl'ban'ji v nocy* Świąt.

SKŁADNIA

72. Brak zgodności w zakresie rodzaju między rzeczownikiem a jego określeniem przymiotnym w grupie nominalnej, orzeczeniem (wyrażonym formą męskoosobową) a podmiotem (wyrażonym rzeczownikiem niemęskoosobowym lub odpowiednim zaimkiem) itp., np. *čyste Pôl'acy; byl'i tu tak'e dvory; mše byl'i; kołxozy byl'i Až; my jag byl'i mloda Rosz.; po pôlsku stara gadal'i; taka Pôl'acy Wojnat.; dva moja brac'a mlutša umarl'i Wojnat.; ní žádnego slova ní rozum'el'i davnějše te l'uz'i; ní to Pôl'acy pravz'ive/al'e juš s Pôl'ak'em zššetšy s'a/ juš možem rozmav'ac' jak čšeba Rosz.; Stečkofsk'e tak'e v M'itrunax byl'i Pôl'acy, tež byl'i vyv'ez'one do Syb'iru, to ūon umar f Syb'iže, Stečkofsk'i Jan, a Stečkofska i dv'e curk'i uruc'il'i do L'itvy. Wilki; stara tu fšystk'e gadal'i po pôlsku, taka Pôl'acy, ní to Pôl'acy ní to.., al'a v dokumenc'e to my L'itv'íne, L'itv'íne l'ičy s'e. Wojnat.; my to juš tak'e žargôny, népravz'iva Pôl'acy Rosz.*
73. Inna niż w polszczyźnie ogólnej forma orzeczenia imiennego, tj. orzecznik rzeczowny w mianowniku, a nie w narzędniku, jak w języku ogólnopolskim, np.: *Byl'i patrijoty Szaty: Ojcov'e naše byl'i Polacy, daže f pašportax i to byl'i Lipl.;* *Moja mama była Pulačka/ a papo L'itv'in byl Nac.*
74. Zgoda realnoznaczeniowa zamiast formalno-gramatycznej w konstrukcjach składniowych, w których łączy się orzeczenie w liczbie mnogiej w zdaniach z podmiotem wyrażonym rzeczownikiem zbiorowym lub zestawieniem liczebnikowo-rzeczownikowym, np. *čterex soładuf stojo Użp.;* *zas'adajo młoz'aš Użp.;* *młoz'łš mus'el'i zapros'ic' z'afčynek Rosz.;* *dužo barzo pouuc'ekal'i do Pôlšcy Wilki; tutej zam'ešk'ival'i Urnaży taka šl'axta, fšystk'e herbova, no taka zagrodova, zas'c'ankova šlaxta taka.Urn.;* *tyl'kô šl'axta m'eškal'i Žej.;* *žyl'i ta čel'az' Woł.*
75. Konstrukcje z imiesłowem uprzednim w funkcji czasu przeszłego (czy zaprzeszłego), przydawki lub formy nieosobowej czasownika, np. *taka była Pol'ačka vyšetšy za L'itv'ina Wędz.;* *jej monš umaršy; ks'on to juš néjeden ras m'i pov'ez'afšy Woł.;* *papa né byl pšyprav'ifšy zamk'i do džv'of Woł.;* *ja rozona tam i vyrosšy, tam i nauk'i končyfšy Žejm.;* *ja vz'efšy na pal'ec zav'ina trafka Až.;* *a tak to młoz'eš jest pšyjexafšy, najexafšy s'e cuzyx tutaj. Až.;* *z'ev'enset juž vygrafšy; teras o i po dva l'ity vygrafšy Až.;* *ja tutaj uroz'ifšy s'e jestem Až.;* *teras tam syn jest povruc'ifšy Lipl.;* *moje poum'erafšy juš, né ma Lipl.;* *juš ja pšy kałxozax byfšy, juš ja né pam'entam swojej z'em'i. Lipl.;* *troxe pomys'l'ifšy to jest némało Lipl.;* *z'ev'eńc' z'ec'i nařodovafšy Lipl.;* *naš ks'onc to po łac'íne, ja né słyšafšy, žeby on xoc' ras po l'itefsku Lipl.;* *v gos'c'i pšyjexafšy, zaxc'ala na v'osce pobyc' Lipl.;* *tu zarosšy Rosz.;*

teraz v'e, na koloňe povyxož'ifšy Rosz.; ona pšyń'osla travy narvafšy na n'iv'e Rosz.; vyjefšy ten koš na kl'en?, čyž'estu l'at m'alem, fstyd, žeby baba n'osla. Rosz.; z mostu dva razy byłem pšyšetšy Rosz.; była i s'ostro poznajom'ifšy i z bratem Rosz.; fšystko zostav'il'im, i rovery i mašyny do šyc'a, co m'el'i, byl'im poxovafšy na xl'ev'e, ščyt zab'il'im Ong.; moj nádavno byl' uoic'ym umaršy. to i ná byla v'elk'ij všsel'i; nu tutaj na[#]około vz'efšy/ na k'eidansk'i fšystk ten rajon naš/ to naiv'encej po pôlsku rozmav'al'i Rosz.; curak to juš ja bylam zrob'ifšy všsela v'enkša. po vojně ná byla s čego Rosz.; s Pôlščy tu byl'i pšyjexafšy tak'e L'utk'ejičy; pšed vojno uc'ekšy/ no to juš tyl'e l'at né byfšy na L'itv'e/ juš pšyvykšy mńej v'encej rozmav'ac' po pôlsku Rosz.; my né słyšafšy/ zaros'l'im/ ná słyšafšym/ že mama pu l'itefsku mogła by co puv'ež'ec'; tak'e i Pôl'acy my/ uo/ co zustafšy s'a uot uojcuf; uona to byla vybrafšy synova m'ejscova Szaty; jak'i ty Pôl'ak, ty tu na L'itv'e zarosšy, tutaj fšystko Wędz.

76. Konstrukcja składniowa dla + dopełniacz zamiast celownika, np. *Jak to dl'a vaz vytlumačyc'?* Woł.; *dl'a s'ostry povož'i s'e* Až.; *tak'e, ktur'e m'el'i po os'emž'es'ont l'at dl'a mńe opov'adal'i, že K'abujičax byl'i dv'e roz'iny* Rosz.; *ona muv'i, že pomošč'e dl'a mńe z vody vyc'ongnon'c' ten koš, dl'a mńe djabel za jenzyk zapytac' s'e: mńe?* Rosz.; *pšyznał s'a dl'a pańi Užp.; muv'ic' dl'a ks'enža Užp.; daval'a p'ańenzy dl'a ks'enža Szaty; nu jaki ty Pôl'ak, i to dl'a ž'ecka muv'o.* Wędz.; *ja pšyžegnałam s'a, muv'a teras dla jeho fšystko vypuv'adam.* Kułw.; *ja muv'e dla ks'enža: słyšalam, že probošč um'ec'e po polsku, i spov'adac'e.* Pac.; *juš pševrut xc'al' zrobic' / žeby dl'a Pôl'akuf te modly odebrac' Wędz.; l'a k'senza začela s'e rob'ic' strašne f pl'eban'ji// vołał s'e on paraf'januf/ žeby pšyxož'il'i dô pl'ban'ji v nocy Świąt.; čeba l'a tej n'aboščk'i głova s'c'on'c' i pôložyc' kon'ac nok Świąt.*
77. Konstrukcja posesywna u mńe jest, np. *u mńe syn i curka'* Wędz.; *ńe baržo ščen's'c'e u mńe jest* Až.
78. Konstrukcja *być iluś lat || być komuś ile lat* zamiast *mieć ileś lat*, np. *juž bylam šesnastu l'at, juš i né učyłam s'e dal'ej; onučka juž dvaž'estu l'at* Rosz.; *menžu mojemu byla dvanas'c'a l'at* Wędz.
79. Konstrukcja D. lmn. rzeczowników + 3. os. lp. czas. być (jest), czyli uogólnienie formy 3 os. lp. *jest/było*: np. *tam kšesłuf jest* Žejm.; *było tyx gospodažy v'elk'ix* Ong.; *jest tu tak'ix, co um'ejo muv'ic' po pôlsku* Až.; *fc'onš jest rozmajityx robotuf* Rosz.; *było tak'ix/ ktur'e né um'el'i po l'itefsku navet* Rosz.; *tam do Pôlšk'i vyjaxal'i dužo, tutaj teras najaxalo s'a fšystk'ix rozmajityx. L'itv'inuf tutaj jest.* Urn.

80. Konstrukcja D.lmn. rzeczowników + 3 os. lmn. czasu przeszłego: *tutaj Majeruv žyl'i, spšedal'i, to ońi do tyx pôlsk'ix nal'ežal'i*. Rosz.; *byva rozmajityx ks'ęży Użp.*; *teras juš nalazła s'e v'e, z dalej pšyjexal'i do xołxozu L'itv'inuf* Rosz.; *k'edys' to była fcale tyko sam'i Pôl'acy byl'i, a pšes te časy raz'eck'e pšyjexafšy jest, najexafšy rozmajityx z inyx rejonuf, L'itv'inuf pšyjexalo dužo*. Wod.
81. Konstrukcja Mlmn.rzeczowników + jest: *tyku dževy ješčę jest*. MŁop.; *tu dva klučyk'i jest*. Aż.; *f Pacunel'ax o mog'ily jest; jest na pol'u nove mog'ily; jest dva dvory Mitr.*; *te o naučyc'el'i jest/ co terez žyjo Žej.*; *rozmajita tam z'ul'k'i jest / može i jest te z'ul'k'i Wędz.*
82. Strona bierna: *fšystk'e tutej, na okol'ične tutaj xovajo s'e* Rosz.
83. Różnice w funkcji i zakresie występowania przyimków: *do* zamiast *pšed*: *davńi v Datnov'e była naboženstva pôlska do vojny Woł.*; *pôtem f čterz'estym šustym / čy kturym v'ezl'i do Syb'iru Szaty; do Syb'iru vyv'ez'l'i Butryma Wilki; Stečkofsk'e tak'e v M'itrunax byl'i Pôl'acy, tež byl'i vyv'ez'one do Syb'iru, to ūon umar f Syb'iže, Stečkofsk'i Jan, a Stečkofska i dv'e curk'i vruc'il'i do L'itvy*. Wilki; *mama to učyla po polsku, ja wučony od mamy, mama učyla i pisac' i čytac', fšystko po polsku*. Rosz.; *ta s'v'enta/ ona pšypadała fsrut tygodn'u Wędz.*; *my z z'ec'instva tak juš l'al'a/ l'al'a Świąt.*; *vołał s'e on parafjanuf/ žeby pšyxoz'il'i dô pl'ban'ji v nocy Świąt*.
84. Konstrukcje przyimkowe (analityczne) zamiast bezprzyimkowych (syntetycznych): *A tu pšyjexafšy s k'im, mus'i pšyjexafšy z mašynku* Rosz.; *s traktorem pracovałem, i mexańik'em pracovałem*. Rosz.; *ona tutaj była sxovana/ pšyv'ez'l'i jo s kon'm'i/ s truno/ i tu ten sam ks'onc/ u kturego ona była juš sxovana i sxovał'i Świąt*.
85. Konstrukcje syntetyczne zamiast analitycznych: *stol'ažem troxa rob'ilam, al'a potem vyšlam na pens'ija* Wojnat.; *końčyla švačko*. Lipl.; *može v'encej us'emž'es'ont l'at* Datn.; *mexańik'em pracovałem*. Rosz.; *šez'z'es'ont us'mym pšypenzal'i* Lipl.
86. Różnice – w porównaniu ze stanem ogólnopolskim – w występowaniu konstrukcji przyimkowych, polegające na innym doborze przyimków lub na ich innych funkcjach znaczeniowych czy też na odmiennej formie przypadku, konotowanej przez przyimek, np. **starszy za kogo**: *matka pšemav'ala, nie žens'e, bo starša za c'eb'e* Aż.; *juš on za mnie starszy* Wojnat.; *on był juš starszy za n'as* Świąt.; **mieć prawo na co**: *jeden M'ixał tyku ma na ta prava* Žej.
87. Różnice w rekcji czasowników: np. **należec w czym**: *byl'i pofstańčycy, nal'ežel'i f pofstańax* Urn.; **skraćć od kogo**: *juš ońi skradno ot soldatuf* Użp.; **winszovać kogo**: *Ona zafše*

v' inšuje nas Woł.; na Velkanoc i ks'enza vinšujo Užp.; wyuczyć się za kogo: tylko za švačka vyučyla s'e Rosz.; chorować czym: fšystk'a čšy zaros'lim i n'a xôroval'im n'i zapal'en'a/ n'i bronx'itam Wędz.; czekać czego: nu ji panov'a jix čakal'i Świąt.; prosić czego: pov'ečša dôbrego pros'il'i u s'ventego P'otra// Świąt.; patrzeć co: kto by pačšył našyx pšotkuv groby. Urn.

88. Inne różnice w stosowaniu przyimków, np. w 'w wieku': *fšesnas'c'e l'at jego vy'ež'l'i Až. v L'itv'e żyješ Wod.; ja mam s čex v'las'c'ic' eluv z'em'i Rosz.; przy: pšy L'itv'e učyl'im s'a v domu Pac.; tut né było tej v'osk'i, spenz'il'i juš pšy kołxoz'e. Lipł. ; ješče k'ilka l'ad żyła tu f Poñev'ežu, pšy Rusk'im Wilki; Pól'acy xc'el'i, žeby po pólsku, L'itv'ini swoje ks'onžečk'i, šarpal'i f kos'c'el'e, słyšalam ja, tego pšy mojej pam'eñc'i tego né było. Wod.; moj ôjc'ec na pólsk'im jenzyku rozmav'al'i Wędz.; toš my né byl'i u tyx xamuf zabrafšy fšysk'e níž'el'i, jedna była naša, druga ix. Wod.*

89. Inna składnia liczebników, zwłaszcza rzeczowników z liczebnikami od pięciu wzwyż: *ojc'ec m'al z'ev'eñc' yektary z'em'i Lipł.; sto yektary z'em'i Lipł.; tylko z'ev'eñc' yektary, a tak čterz'es'c'e, p'eñz'es'ont, šez'z'es'ont, co s'ež'iba stoi tutaj to p'eñz'es'ont yektary była Rosz.; čy l'at jak umarl'i Wojnat.*

90. Różnice w strukturze linearnej zdania, np. szyk prepozycyjny przydawki dopełniaczowej: *l'icy s'ež'efčont v'ečur. U z'efčynk'i drušk'i zb'eral'i s'e, u xłopcuv družbañc'i. Až.; pšešłym roku to može tyko dva razy słyšalam kukafk'i kukaña Až.; teras rob'i mydło f fabryce, dyrektora pomoc'nica Až.; v'ešajo [svata] juš po młodej ob'ež'e. Lipł.; inne różnice szyku: faktyčne moje to Val'erja im'e. Až.; tak tu L'itv'inuf nazv'isk'i znalazšy s'e juš po vojñe, po čterz'estym roku. Rosz.*

SŁOWOTWÓRSTWO I SŁOWNICTWO

91. Regionalne formacje słowotwórcze rzeczownikowe z sufiksem -uk, -uczek, np. **dzieciuk:** *była ušanovaña ojc'ec z'ec'uka Woł.; ojcov'a mn'e l'ačyl'i i mego z'ac'uka yodoval'i Wędz.; bliñuk: tak'e stodyčk'i, bl'ínuk'i Wędz.; cialuk: dl'a sto os'em c'alukuf nakos'ic' Rosz.; papuk: papuk to né był pravz'ivy L'itv'in Wędz.; f Polsk'ej papuka brat umaršy/ a papuka bratova ješče żyje Wędz.; bocianiuk: boc'an'uka vyžuca časam'i/ on mus'i/ z gn'azda vyžuca boc'an'uka/ to ben'z'i k'epsk'i rok// nu i buvalo jak k'edy znajdujo boc'an'učak*

vyžucony// a drug'a muv'o/ že jix tak/ on'i mušo Świąt.; **dziaciuczek** : z'ac'ućak čy tam jak'e šes'c' / s'edem l'at do školy Świąt.

92. Inna postać niektórych derywatów słowotwórczych (na ogół pod wpływem wschodniosłowiańskim), np. **domik**: tam čtery dom'ik'i stojo Rosz.; **powstańczyk**: byl'i pofstańczycy, nal'ežel'i f pofstańax GA; **Polaczka**: Pol'ačka: do fam'ilji pšyjexala Pol'ačka z Varšavy Wędz.; bo moja mama to pravz'iva Pol'ačka Wędz.; ot sons'atka k'edys' była Pol'ačka, juš "ona to pravz'iv'e juš Pol'ačka Rosz.; **samouczka**: al'e żadnej szkoły nie ućyła, była samoučka Krak.
93. Regionalne formacje słowotwórcze przymiotnikowe z przyrostkiem -ovaty i pochodne od nich przysłówki, np. **trudnowaty**, **ciężkowaty**, **ciężkowato**: to tak c'enškovato Wędz.; c'enškovato nam tutaj Pól'akom Wędz.
94. Regionalne formacje słowotwórcze przymiotnikowe z przyrostkiem -eńk'i: **niewieleńki**: v Jasvojnax i tu jest tak'e nev'el'eńk'e, malutk'e mog'ilk'i, dževa vyrosšy Ong.; náv'elk'i mami ogrut, o, šiltnam'uk ten náv'el'eńk'i Rosz.; **skromnieńki**: tak'i menščyzna to byl' mloda, a juš ta mlody to kob'eta taka skromńenka Aż.; **żółcieńki**: żulc'anj'e kv'atušk'i Wędz.; formacje powstałe na podłożu białoruskim typu **owieczyny** 'owczy': byvałũ te ũov'aćyna bžuxy nal'ožo Piad.; **kacyny** kup'ilem dwaž'es'c'a jaje^{ak} kaćynyx i potsypałem na xl'ovušku Żeg.
95. Stopniowanie przymiotników opisowe z zaimkiem sam: te mog'ily, to sama p'erfša nazo'iska l'itefska znalazła s'e mego "ojca Rosz., na z'elna sam najvenkšy fest byva Wędz.
96. Wahania w stosowaniu przysłówek na -e, -o: **ciężkowacie**: nu, a spšedac' teras żyv'ola c'enškovac'e Lipl.; **obdarcie**: iz'em do kos'c'ola juš obdarc'e ubrafšy s'a. Użp.; **naokole**: naokole pólšk'ix bylo v'encej. Urn.; **pełnie**: Jagm'enov'e vyšl'i juš to pełne z rodu. Pac.; **równie**: fšystko ruvne po l'itefsku Wędz.
97. Formacje zaimkowe oraz przymiotnikowe na -en: **każden**: každyen čas ma swoje Wędz.; každyen pozdrav'amy nu i začynamy jes'c' Świąt.; **chtóren**: xturen pan byl' Wędz.
98. Formacje zaimkowe typu ichny: naša vatyva/ a jixna suma Wędz..
99. Różnice w zakresie prefiksów czasownikowych: Potem drug'e tam v'iosk'i nal'ez'l'i s'e. Rosz.; obgol'ilam s'a Wojnat.; počel'i ućyc' s'a po l'itefsku rozmav'ac' Rosz.; nu i teras juš troxa vymńejšalo Wod.; Teras juž zapuz'nilam s'a na lekc'a Wod.; ja pšyžegnałam s'a, muv'a teras dla jego fšystko vypu'adam. Kulw.; tatus' jak xoz'il, to ssyłał'i do Varšavy i spov'adaj s'a, a my c'eb'e na pšyjm'i. Pac.; juš pšet s'm'erc'o pšev'ez'l'im ks'enža, navet nie

xč'ał spov'adac' s'e pšet s'm'erc'o, že L'itv'in ks'onc. Min.; tu jej ojc'ac sxovany f tyx skl'epax Świąt.; ona tutaj była sxovana/ pšy'v'ez'l'i jo s kon'm'i/ s truno/ i tu ten sam ks'onc/ u ktorego ona była juš sxovana i sxoval'i// nu i po tym sxovan'u začęła s'e f pl'eban'ji n'espokuj strašny Świąt.; te M'ixnéjčov'e pos'p'el'i vyjexac', tyx né zaxvyc'il'i Rusk'e Wilki; ja poleńkałam s'e Wod.; Pôlakuf spožontkoyal'i f čas'e okupacji něm'eck'ej, Urn.; nex odbžm'eva polska p'es'ń Urn.; né pšyznajo nas za Pôlakuf Urn.; jiz' do Polsk'i i tam modl'ij s'e jak xce, tu požontku né naprova/zaj! Wędz.

100. Słownictwo typowe dla Kresów północno-wschodnich, zwłaszcza stare kresowizmy pochodzenia litewsko-białoruskiego, stare rusycyzmy, archaizmy itp. (zob. bogate zbiory leksyki północnokresowej w: Karaś 2002, Rieger J., Masojć I., Rutkowska K., 2006), por. np. np. *ajer* 'tatarak', *fest* 'odpust', *grabel* 'grabie', *hodować* 'wychowywać', *kaczerga*, *kałosza* 'nogawica', *kucia*, *kułychać* 'kołysać', *mogilki* 'cmentarz', *myć* 'prać', *odrynka*, *pałka* 'laska', *parszuk / parsiuk* 'prosię', *skierdź*, *skoryna* 'skórka', *sustawy* 'stawy', *szakaluk* 'szczapa', *świron* 'spichrz', *wakaruszki*, *wylupić* 'wybić', *zaszpilać*, *złuć się* 'złościć się', *żywiola*, *gawęda* 'mowa', *ojczyzna* 'ojcowizna', *rodzeństwo* 'rodzina', *cieplica*, *krama*, *kosa* 'warkocz', *majtki* 'spodnie', *nadpis* 'napis', *(po)traktować* '(po)częstować', *przeciwnie* 'wstrętnie', *sklep* 'piwnica', *truna* 'trumna', *zastanowić się* 'zatrzymać się'.

WYKAZ SKRÓTÓW NAZW MIEJSCOWOŚCI

Aż	- Ażełajcie	Pac.	- Pacunele
Bart.	- Bartuniszki	Pasw.	- Pasvelgis
Bejm.	- Bejmany	Piad.	- Piadzie
Datn.	- Datnów	Poj.	- Pojeśła
Kiel.	- Kielaryszki	Rosz.	- Roszcze
Kom.	- Kompy	Świąt.	- Świątobrość
Korm.	- Kormiałów	Urn.	- Urniaże
Krak.	- Krakinów	Użp.	- Użpurwie
Kuł.	- Kułwa	Wędz.	- Wędziagoła
Lipl.	- Lipluny	Wil.	- Wilki
MŁop.	- Małe Łopie	Wod.	- Wodokty
Misz.	- Misztowty	Wojn.	- Wojnatyszki
Mitr	- Mitruny	Woł.	- Wołujcie
Nac.	- Nacuny	Żej.	- Żejmy
Ong.	- Ongiry		

BIBLIOGRAFIA

- Adomavičiūtė-Čekmonienė I., Čekmonas V., 1999, *Polskojęzyczna wysepka pod Onikszami, której zis' już nie ma (Z historii języka polskiego na Litwie rżennej)*, [w:] SPK, t. IX, pod red. J. Riegera, Warszawa, s. 33-55.
- Birgiel N., 2003, *Procesy interferencyjne w mowie dwujęzycznej społeczności litewskiej z Puńska i okolic na Suwalszczyźnie*, Warszawa.
- Dwilewicz B., 1997, *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., 2002, *Współczesne gwary na Litwie i Białorusi. Fonetyka*, Warszawa.
- Karaś H., 2000, *O polszczyź nie anonimowej gramatyki języka litewskiego z I ćwierci XX wieku (przez X.D.K.P.S)*. *Pisownia, fonetyka, Por*], z. 7, s. 10-11.
- Karaś H., 2001, *O specyfice polszczyzny kowieńskiej (w porównaniu z odmianą wileńsko-smołwieńską)*, [w:] *Studia nad Polszczyzną Kresową t. X*, pod red. J. Riegera, Wydawnictwo Naukowe „Semper”, Warszawa, s. 137-160.
- Karaś H., 2002, *Gwary polskie polskie na Kowieńszczyź nie*, Warszawa-Puńsk.
- Karaś H., 2004, *O polszczyź nie wokół Jeziorosów na Litwie*, [w:] *Studia nad Polszczyzną Kresową*, t. XI, pod red. J. Riegera, Warszawa, s. 35-72.
- Karaś H., 2008, *Zmiany sytuacji polszczyzny w wielojęzycznym regionie kowieńskim na Litwie w XX wieku*, „Poradnik Językowy” z. 7, s. 38-48.
- Karaś red. 2001, Karaś H., K. Rutkowska, K. Geben, W. Ušinskiene, *O języku polskim na Kowieńszczyź nie*, [w:] *Język polski na Kowieńszczyź nie. Historia – sytuacja socjolingwistyczna – teksty*, pod red. H. Karaś, Warszawa - Wilno 2001, ss. 542.
- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa - Kraków.
- Mędelska J., 1997, *Wymowa kowieńska w zwierciadle słownikowym (na podstawie słownika litewsko-polsko-rosyjskiego z 1922 r.)*, *Por*], z. 7, s. 31, 32.
- Pihan-Kijasowa A., 1999, *Literacka polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku. Fonetyka*, Poznań.
- Rieger J., 1996, *Słownictwo „wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina* [w:] *Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich*, t. 1, pod red. J. Riegera, Warszawa, s. 100.
- Rieger J., Masojć I., Rutkowska K., 2006, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa.

- Rutkowska K., 2004, *Lituanizmy leksykalne w gwarach polskich na obszarze ignalińsko-jezioroskim*, „Prace Filologiczne”, XLIX, s. 427-436.
- Rutkowska K., 2006, *Dawne pożyczki litewskie i ich funkcjonowanie w gwarach polskich z okolic Trok*, „Acta Baltico Slavica” 30, s. 359-371.
- Rutkowska K., 2007, *Z zagadnień chronologii zapożyczeń litewskich w gwarach polskich z terenu Litwy*, „Prace Filologiczne” LII, s.
- Rutkowska K., 2010, *Zapożyczenia litewskie dotyczące charakteru i wyglądu człowieka (Na materiale gwar polskich na Litwie)*, „Acta Baltico-Slavica” 34, Warszawa, s. 9-23.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 1996, *Polszczyzna kowieńska i Antoni Juchniewicz [w:] Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. I, pod red. J. Riegera, Warszawa.
- Szwejkowska H., 1936, *Dodatkowe uwagi o regionalizmie Mickiewicza*, JP XXI, 109-111.
- Turska H., 1939/1995, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, Vilnius.
- Zielińska A., 2002, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*, Warszawa.

THE SPECIFIC OF THE POLISH DIALECTS IN THE KAUNAS REGION
COMPARED TO OTHER VARIANTS OF THE POLISH LANGUAGE IN LITHUANIA

Summary

The aim of the article is to present the linguistic features of the Polish language in the area of Kaunas in Lithuania on the basis of field research conducted in 1997-2003. The Polish language in the Kaunas region is a local variety of Polish of the Northern Borderlands. Its specificity resides in the fact that – as compared to other Polish dialects in Lithuania – it displays a larger range of interference of the Lithuanian language due to active Polish-Lithuanian bilingualism, as well as more archaic forms (because of its peripheral status). The dialects also differ as far as the frequency of various linguistic features and their configuration are concerned.

Keywords: dialectology, sociolinguistic, Polish language in Kaunas region, Polish dialects, multilingualism, languages contacts

Halina Karas

Instytut Języka polskiego

Uniwersytet Warszawski

Krakowskie Przedmieście 26-28, 00-927 Warszawa, Polska

e-mail: h.a.karas@uw.edu.pl